

Vilniaus universiteto
Komunikacijos fakulteto
Informacijos ir komunikacijos katedra

Dovilė Vaišvilaitė
Tarptautinės komunikacijos magistrantūros studijų programos studentė

KULTŪROS PROBLEMATIKA GROŽINĖS LITERATŪROS VERTIMUOSE

Magistro darbas

Vadovė doc. dr. Renata Matkevičienė

Vilnius, 2011

<i>Pildo magistro baigiamojo darbo autorius</i> Dovilė Vaišvilaitė Kultūros problematika grožinės literatūros vertimuose Cultural issues in the translation of fiction	
Patvirtinu, kad magistro baigiamasis darbas parašytas savarankiškai, nepažeidžiant kitiems asmenims priklausančių autorių teisių, visas baigiamasis magistro darbas ar jo dalis nebuvo panaudoti kitose aukštosiose mokyklose. (magistro baigiamojo darbo autoriaus parašas)	
Sutinku, kad magistro baigiamasis darbas būtų naudojamas neatlygintinai 5 metus Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto studijų procese. (magistro baigiamojo darbo autoriaus parašas)	
<i>Pildo magistro baigiamojo darbo vadovas</i>	
Magistro baigiamąjį darbą ginti _____ (įrašyti – leidžiu arba neleidžiu) (data) (magistro baigiamojo darbo vadovo parašas)	
<i>Pildo instituto / katedros, kuriojančios studijų programą, reikalų tvarkytoja</i>	
Magistro baigiamasis darbas įregistruotas (instituto / katedros, kuriojančios studijų programą, pavadinimas) (data) _____ (instituto / katedros reikalų tvarkytojos parašas)	
<i>Pildo instituto / katedros, kuriojančios studijų programą, vadovas</i>	
Recenzentu skiriu _____ (recentento vardas, pavardė) (data) _____ (instituto / katedros vadovo parašas)	
<i>Pildo recenzentas</i>	
Darbą recenzuoti gavau. _____ (data) _____ (recentento parašas)	

Vaišvilaitė, Dovilė

Kultūros problematika grožinės literatūros vertimuose : magistro darbas / Dovilė Vaišvilaitė ; mokslinis vadovas Renata Matkevičienė ; Vilnius universitetas. Komunikacijos fakultetas. Informacijos ir komunikacijos katedra. – Vilnius, 2011. – 60 [1] lap. : lent. – Mašindr. – Santr. Angl. – Bibliogr.: lap. 56 – 58 (43 pavad.)

UDK 880.009

Va01

Reikšminiai žodžiai: kultūra, problematika, grožinė literatūra, vertimas, tarpkultūrinis nesusikalbėjimas, vertėjas, tarpkultūrinė komunikacija, knygos turinio analizė.

Magistrinio darbo objektas – kultūros problematika grožinės literatūros vertime. Darbo tikslas - ištirti ar grožinės literatūros vertimai pajėgūs perteikti pilną kultūrinę išraišką, perduodamą pirminio veikalo autoriaus. Darbo uždaviniai: apžvelgti kalbų ir kultūrų formavimosi ypatybes bei išnagrinėti kalbos ir kultūros tarpusavio sąveiką, kaip galimų faktorių kultūros problematikai vertime atsirasti. Ištirti pačio vertimo kaip pagrindinio tarpininko, tekstiniame kultūros bruožų pernešime, svarbą ir išskirti, manoma, palankiausias šiam reiškiniui vertimo technikas. Įvertinti grožinę literatūrą kaip kultūros perdavimo būdą ir išanalizuoti kultūrinių išsireiškimų ir ypatybių kaip tarpkultūrinio nesusikalbėjimo vertime priežastis. Nustatyti ar išsamiai ir adekvačiai kitų kultūrų atstovai skaitydami verstinį tekstą supranta pirminio teksto atspindimą kultūrai.

Išanalizavus mokslinę literatūrą, taikant teorinius ir empirinius, turinio analizės metodus, prieita prie išvadų, kad dėl padidėjusio poreikio mastams, geriau pažinti kitas kultūras, padidėjo ir užsienio literatūros skaitomumas. Tame tarpe grožinė literatūra išsiskyrė kaip galinti plačiausiai apimti ir įvairiais aspektais perteikti svetimos kultūros bruožus. Pabrėžiama, kokios svarbios yra kalbų ir kultūrų formavimosi aplinkybės tarpkultūrinio bendravimo kontekstui. Pirmiausia tai lemia kalbos ir kultūros sąveika. Šioje sąveikoje kalba, daugelio minėtų autorių įsitikinimu, yra verbalinė kultūros išraiška. Kalba gali atspindėti tiek bendrus kultūrinius aspektus, tiek kiekvieno žmogaus individualius bruožus, tokiu būdu per kiekvieno iš mūsų kalbos ypatybes reiškiasi kultūriniai bruožai, būdingi tiek mums asmeniškai, tiek ir pačiai tautai. Todėl smarkiai geografiškai nutolusių tautų ir menkai pažįstamų kultūrų išskirtinumai mums gali būti svetimi ir nesuprantami. Tarpusavyje mažai komunikuojančioms tautoms, jų literatūroje besireiškiantys kultūriniai aspektai sukelia daug neaiškumų svetimų ir formacijos atžvilgiu nepanašių tautų atstovams. Kadangi tobulas supratimas neįmanomas, galutinį supratimą susidaro kiekvienas skaitytojas. Tai vadinama verstinio

teksto perteikiamų kultūrinių elementų supratimo paklaida. Į ją įeina visi faktoriai, sukeliantys kultūros problematiką vertime ir dėl kultūrinių skirtumų egzistavimo ši problematika išlieka.

Darbas gali būti naudingas nagrinėjantiems kultūros problematiką vertime, vertėjams, lingvistams, tarpkultūrinės komunikacijos specialistams.

TURINYS

IVADAS	6
1. KALBŲ IR KULTŲ SPECIFIKA	9
1. 1. Kultūros samprata	9
1. 2. Kalbos ir kultūros sąveika	10
1. 3. Kalbų ir kultūrų formavimasis	13
1. 3. 1. Mokslinės hipotezės	13
1. 3. 2. Religinis-Biblijinis aspektas	15
1. 3. 3. Šiandieninė kalbų ir kultūrų įvairovė	17
2. VERTIMO PROBLEMATIKA	19
2. 1. Idealaus vertimo siekiamybės problematika	19
2. 1. 1. Tobulo vertimo idėja	19
2. 1. 2. Gimtosios kalbos lingvistinis etnocentrizmas	20
2. 1. 3. Gimtosios kalbos deprovincializavimas ir kalbinis svetingumas	21
2. 2. Vertėjo kompetencijos svarba ir vertėjo-tarpininko atsakomybė.	22
2. 3. Vertimo tendencijų dilema: pažodinis ar prasmės perteikimas	24
3. KULTŪROS PROBLEMATIKA GROŽINĖS LITERATŪROS VERTIMUOSE	30
3. 1. Grožinė literatūra kaip kultūros perdavimo būdas	30
3. 2. Tarpkultūrinis nesusikalbėjimas vertime	31
3. 2. 1. Žodžių, sąvokų bei jų semantinės išraiškos ypatumai ir skirtumai	31
3. 2. 2. Kultūrinių ypatybių perteikimo ir paaiškinimo komplikacijos	33
4. KULTŪROS PROBLEMATIKA GROŽINĖS LITERATŪROS VERTIME: KNYGOS TURINIO ANALIZĖ	35
4. 1. Knygos kurinio pristatymas ir analizė.	37
4. 2. Respondentų skaičiusių knygą apklausa	45
4. 3. Vertėjų interviu	46
4. 4. Tyrimo išvados	51
IŠVADOS	53
CULTURAL ISSUES IN THE TRANSLATION OF FICTION (SUMMARY)	55
BIBLIOGRAFINIŲ NUORODŲ SĄRAŠAS	57
PRIEDAS NR. 1	60

IVADAS

Vis intensyvėjanti tarptautinė ir kartu tarpkultūrinė komunikacija iššaukė norą geriau pažinti kitas kultūras. Šį poreikį puikiai iliustruoja knygynų lentynose neįprastai sparčiai gausėjanti ir įvairėjanti užsienio literatūra. Išaugo tiek ją skaitančiųjų, tiek rašančiųjų kiekis. Susidomėjimas matomas įvairiais literatūros žanrais, tarp jų grožine literatūra. Būtent ji yra pajėgi plačiausiai apimti ir įvairiausiais aspektais perteikti įvairių kultūros bruožus. Dėl pasakojamosios formos laisvumo, autoriai turi galimybę į grožinės literatūros kūrinius sutalpinti daug kultūrinių elementų bei vaizdžiai atpasakoti vienos ar kitos kultūros gyvenimo specifiką. Tačiau kitų tautų atstovai, skaitydami šias knygas, pamiršta atsižvelgti į svarbų faktą, - jog jie skaito nebe originalą, o verstinį tekstą. Tik mažai kitakalbių daliai yra prieinamas ir pajėgiamas suprasti originalusis veikalo leidinys. Kita dalis skaitytojų po perskaitytų verstinių užsienio autorių veikalų susikuria tvirtą ir neblėstantį aprašyto pasakojimo ir atspindėtos kultūros pilno supratimo įsivaizdavimą. Tačiau šis įsitikinimas yra klaidingas, nes kiekviena kultūra yra unikali dėl ją sudarančių savitų kultūrinių bruožų ir reiškinių, kurie atsispindi tos kultūros literatūrinuose kūriniuose, tačiau svetimtaučiai juos supranta labiau pažodžiui nei pajunta jų reikšmę. Skirtingos kalbų struktūros, ne visada leidžiančios vertimui perteikti tiesioginę prasmę, skirtinga kultūrų vystymosi aplinka, atstumas komplikuoja galimybę kultūroms viena kitą pažinti iš teksto.

Dar kita skaitytojų dalis susidūrusi su verstiniame tekste pateiktomis nesuprantamomis kultūrinėmis sąvokomis ir reiškiniiais, klaidingai nusivilia originaliosios knygos autoriumi, pamiršdami vertėjo vaidmenį. Būtent vertėjas literatūroje ir tampa pagrindinis tarpininkas, atsakingas už skirtingų kultūrų kuo sklandesnį *susikalbėjimą*. Todėl šiandien, kai vertimas tapo pelninga veikla ir labiau vertinamas už greitį, vertėjo profesionalumas tapo išskirtinis prioritetas. Profesionalus vertimas gali sumažinti literatūroje kylančią kultūros problematiką, tačiau nėra visiškai pajėgus panaikinti kultūrinius skirtumus. Dėl šių visų komplikacijų, kylančių verčiamo teksto procese ir jį skaitant, keliamas klausimas, ar skaitytojai supranta tą patį, ką norėjo pasakyti pirminio teksto autorius, ar verstinis tekstas yra adekvatus originalui.

Temos aktualumas. Yra daug veikalų užsienio ir lietuvių kalba, tyrinėjančių ir aprašančių atskirai kalbų, kultūrų vystymąsi, jų tarpusavio įtaką. Iškeltos įvairios teorijos, bandančios analizuoti mąstymo poveikį kalbai, kalbos ir kultūros įtaką socialiniams procesams. Yra ir tyrimų, skirtų vertimo procesui. Lietuvių kalba galima rasti išsamią vertimo istoriją. Tačiau kultūros problematika vertime bei šios problematikos priežastys ir pasekmės, pasireiškiančios kultūrinių nesusikalbėjimu, lietuvių literatūroje yra mažai tirtos. Vertimo technikos problematiką išsamiai nagrinėjo Leonas Petravičius (Petravičius), paliesdamas ir kultūros problematiką, lietuvių

visuomenininkai ir kalbininkai Mažiulis, Kavolis analizavo kalbų ir kultūrų tarpusavio sąveiką, taip pat siejant su vertimo procesu. Patį kultūros vaidmenį vertime tyrė nemažai užsienio autorių, tačiau ne visi tai įvardino kaip problematiką, todėl neiškėlė šiame darbe nagrinėjamo vertimo kaip kultūros perdavimo priemonės klausimo. Artimiausi šiai darbo temai buvo Boas (Boas, 1940), Eco (Eco, 2001), Komissarov (Komissarov, 1991) darbai. Šie autoriai analizavo vertimo kaip galimo tarpkultūrinio nesusikalbėjimo priežastį, tačiau mažai palietė kalbinius originalo ir vertimo tekstų skirtumus, kas taip priskiriama prie svarbių kultūros išraiškos vertime požymių. Taip pat nedaugelis autorių nagrinėdami išskiria būtent grožinės literatūros pavyzdį, kas, mūsų manymu, labiau iš kitų literatūros rūšių atspindi kultūros bruožus plačiaja ir įvairiaja jų prasme.

Šiuo darbu bandoma naujai – kritiškai – pažvelgti į grožinės literatūros verstinius veikalus su teigimu, kad juose slypi kultūrinių faktorių paklaida, kuri pasireiškia dėl vertimo procese atsiradusių neatitikimų su originalo tekstu. Tuo būdu nagrinėdami originalo ir verstinio teksto atitikimo santykį, bandysime išsiaiškinti, kiek svarbūs šie neatitikimai skaitytojui, bandančiam per grožinės literatūros kūrinius pažinti kitas kultūras. Remiantis šiais teiginiais ir spėjimais darbe iškelta **hipotezė**, kad net ir grožinėje literatūroje verstinis tekstas negali pilnai perduoti originalo tekste išreikštų kultūrinių elementų visumos. Šios hipotezės kontekste suformuotas **darbo objektas** – kultūros problematika grožinės literatūros vertimuose.

Darbo tikslas - ištirti ar grožinės literatūros vertimai pajėgūs perteikti pilną kultūrinę išraišką, perduodama pirminio veikalo autoriaus.

Darbo uždaviniai:

- Apžvelgti kalbų ir kultūrų formavimosi ypatybes bei išnagrinėti kalbos ir kultūros tarpusavio sąveiką, kaip galimų faktorių kultūros problematikai vertime atsirasti;
- Ištirti pačio vertimo kaip pagrindinio tarpininko, tekstiniame kultūros bruožų pernešime, svarbą ir išskirti, manoma, palankiausias šiam reiškiniui vertimo technikas;
- Įvertinti grožinę literatūrą kaip kultūros perdavimo būdą ir išanalizuoti kultūrinių išsireiškimų ir ypatybių kaip tarpkultūrinio nesusikalbėjimo vertime priežastis;
- Nustatyti ar išsamiai ir adekvačiai kitų kultūrų atstovai skaitydami verstinį tekstą supranta pirminio teksto atspindimą kultūrai.

Darbo struktūra ir naudoti metodai.

Darbe naudoti teoriniai ir empiriniai tyrimo metodai. Pagrindinė darbo dalis suskirstyta į keturis skyrius. *Pirmajame* apžvelgiama ir pristatoma kultūros samprata. Remiantis užsienio autorių darbais, aprašoma kalbų ir kultūrų sąveika. Nagrinėjamos mokslinė, religinė ir šių dienų kalbų ir

kultūrų atsiradimo ir jų įvairumo hipotezės. *Antrajame skyriuje* nagrinėjama vertimo problematika. Pristatomi “gero“ ir “blogo“ vertimo variantai, analizuojama istorinė vertimo teorijos raida ir pagrindiniai vertimo teorijos principai. Taip pat pabrėžiamas vertėjo vaidmuo šio darbo problematikos svarbai. Įvertinami vertėjo darbo specifikos ir profesionalumo kriterijai. *Trečiasis skyrius* skirtas išskirtinių kiekvienos kultūros bruožų analizavimui bei kalba išreikštų kultūrinių ypatybių nagrinėjimui ir jų, kaip tekstinio kultūrinio nesusikalbėjimo sukėlėjų, įvertinimui. *Ketvirtame skyriuje* atliekamas tyrimas, kurio bandoma nustatyti kaip kitų kultūrų atstovai skaitydami verstinį tekstą supranta pirminio teksto atspindimą kultūrą.

Darbas yra magistro studijų paskirties, todėl nepretenduoja į aukštą mokslinę ir praktinę vertę. Jis gali būti naudingas nagrinėjantiems kultūros problematiką vertime, vertėjams, lingvistams, tarpkultūrinės komunikacijos specialistams.

1. KALBŲ IR KULTŲ SPECIFIKA

1. 1. Kultūros samprata

Dabartine reikšme sąvoka *kultūra*, anksčiau reiškusi apdirbimą, kultivavimą, ugdymą, imta naudoti XVIII a. Tuo metu kultūra buvo tapatinama su visuomenės ir žmogaus raida, o sąvokos *kultūra* ir *civilizacija* kurį laiką buvo vartojamos kaip sinonimai. Nuo XIX a. antrosios pusės *kultūros* samprata tapo ne tik filosofine, bet ir moksline kategorija. Renesanso epochoje žodis *kultūra* buvo vartojamas kaip **visuomenės vertinimo kriterijus**, vėliau, nuo XIX a. antrosios pusės, kultūrą imta sieti su civilizacijos, visuomenės ekonominės formacijos, globalinės regionalizacijos (tautų, valstybių išsijungimas į didelius regionus, kuriuos būtų galima pavadinti multi- ar viršnacionaliniais) kategorijomis. Kultūrą, kaip biologiškai paveldimą žmonijos atmintį, bandyta apibūdinti įvairiai: kaip lokalių elgesio ir suvokimo stereotipų sistemas, antropologinių ir evoliucinių universalijų rinkinius ir kt. Pamažu *civilizaciją* pradėta atskirti nuo *kultūros*. Civilizacija ėmė reikšti socialinę visuomenės sąrangą, o kultūra – dvasinę žmogaus raidą. Tokią kultūros sampratos kilmės istoriją pateikia V. Pruskus savo knygoje *Sociologija – teorija ir praktika* (Pruskus, 2003). Tačiau kultūrai tapus populiaria mokslinių tyrimų sritimi, sąvokų, apibrėžiančių kultūrą, neribotai padaugėjo.

Pirmasis panaudojęs ir pristatęs formalų kultūros apibrėžimą buvo antropologas Edward Tylor. 1871 metais šis antropologas, kartais dar vadinamas antropologijos tėvu, savo darbe *Primityvioji kultūra* (Taylor, 1920) panaudojo **kultūros koncepciją kaip skirtumų tarp žmonių bendruomenių paaiškinimą**: *Kultūra – tai kompleksinė visuma, apimanti žinias, tikėjimą, meną, moralę, įstatymus, papročius ir kitus gebėjimus bei įpročius įgytus žmogaus kaip bendruomenės, visuomenės nario* (Taylor, 1920, p. 37). 1920 – 1930-aisiais vyravo samprata, jog kultūra yra išmoktas elgesys. Žymūs amerikiečių antropologai A. L. Kroeber ir C. Kluckhohn atliko specialią kultūros sąvokos apibrėžimų studiją ir surinko pusketvirto šimto naudojamų kultūros termino definicijų (civilizacijos skirtingų apibrėžimų priskaičiuojama iki 100). Tuo pačiu parodė, kad kultūra suvokiama kaip labai plati sritis. Taip 1940 – 1950-tais pagal šiuos JAV antropologus suformuluota teorija, jog *kultūrą sudaro išreikšti ir neišreikšti elgesio ir skirti elgesiui įgyti modeliai, kurie perduodami simboliais ir sudaro atskirų žmonių grupių vystymosi pasiekimus, įskaitant jų realizaciją žmogaus darbo produktuose* (Stevens, 1998). XIX a. viduryje tokiu būdu ilgainiui gimė pliuralistinė ir reliatyvistinė kultūros samprata ir tai laikoma amerikiečių antropologo, lingvisto F. Boas padarytos didžiulės įtakos ir permainų klasikinėje antropologijoje pasekme. Jo idėjos paskatino atskirti kiekvienos kultūros bruožus ir ypatybes, nes, anot Boas, **kiekviena kultūra yra unikali ar specifinė dėl ją sudarančių savitų kultūrinių bruožų ir**

elementų visumos, pavyzdžiui: elgesio, tikėjimų, naudojamų simbolių modelio. Būtent šis Boas teiginys yra vienas iš pagrindinių paaiškinimų šiame darbe nagrinėjamai kultūros problematikos temai. Boas siūlė kiekvieną visuomenę ar kultūrą analizuoti atsižvelgiant į kiekvienos šių kultūrų savitą dinamiką, nes kiekvienos jų raida, istorija yra atskira, tad norint ją paaiškinti reikia ne tik tyrimus atlikti lokaliame kontekste, bet ir gautus duomenis analizuoti remiantis trimis aspektais: gamtinės aplinkos sąlygomis, psichologiniais veiksniais ir istoriniais ryšiais (Boas, 1940).

Galiausiai plačiai tyrinėjant kultūras pripažinta, kad kultūros samprata gali aprėpti daugelį sričių. Taip imta skirstyti kultūros sąvoką į: sociologinę, antropologinę, sociopsichologinę, aksiologinę ir pan. Pačia bendriausia prasme kultūrą galima apibrėžti kaip **visuomenės gyvenimo ir veiklos būdą**. A. Šveiceris į kultūros apibrėžimą įveda pažangos sąvoką, sakydamas, kad *kultūra* – tai žmogaus ir visuomenės pažanga visose gyvenimo srityse ir visais atžvilgiais su sąlyga, kad toji pažanga tarnauja individui, kaip bet kokios pažangos prielaidai, dvasiniam tobulinimui. Šveiceris ypatingai akcentavo kultūrą kaip dvasinių vertybių rinkinį ir jų tobulėjimą: *kultūra, kurioje plėtojamas tik materialinis pradas, o nesama atitinkamos pažangos dvasinėje sferoje, yra panaši į laivą su sugedusiu valdymo mechanizmu – greitis didėja, valdymas prastėja, taigi katastrofa nebeišvengiama* (Geležius, 2011).

Žymus lietuvių sociologas ir visuomenininkas Vytautas Kavolis teigė, kad tiek kultūros samprata, tiek santykis su gyvenimu kiekviename regione ir krašte skirtingas. Jis pateikia 10 kultūros sąvokos analitinių plotmių: 1. Kultūra, tai kalbinė sistema, kurioje išryškėja tautinė savimonė, inteligencija, socialinis laipsnis. 2. Kultūra kaip politinė kova. 3. Kultūra kaip meno kūrinys. 4. Kaip empirinis pažinimas. Ir panašiai. Taigi Kavolis taip pat kultūrą matė kaip tam tikrą visumą, apimančią visas gyvenimo sferas: ir meną, ir mokslą, ir politiką, ir ekonomiką ir kita (Kavolis, 1996).

Šio darbo tyrimui, kuriame taip pat bus nagrinėjama kultūrinių skirtumų ypatybės, artimiausios yra Baos, taip pat Kavolio teorijos, kurios pabrėžia, jog kultūrų santykis su gyvenimu kiekviename regione ir krašte skirtingas ir šis skirtumas išreiškiamas tik toms kultūroms būdingomis simbolių ir elementų visumomis. Iš ko ir kyla tarpusavio kultūrų supratimo problematika.

1. 2. Kalbos ir kultūros sąveika

Prieš pradedant tyrinėti kultūros problematiką verčiant grožinės literatūros tekstus, pirmiausia reikia pradėti nuo pačių pagrindų – kalbos ir kultūros sąveikos, kuri yra viena iš galimos problematikos prielaidų. Todėl būtina išnagrinėti iš ko kildinama kalba, kalbų įvairovės niuansai, kultūrų ir kalbų sąveika bei jų skirtumų išsiaukti komunikaciniai sunkumai. Viso to pasekoje į

pagalbą pasitelkiamas vertimas, kurio užduotis yra *sulyginti* pasaulio kalbų skirtumą, pagrindinę kliūtį šių dienų, o ir apskritai visų laikų, verbalinei komunikacijai.

Nagrinėjant kalbos ir kultūros santykį, pagrindinis anksčiau keltas klausimas buvo – kiek smarkiai kultūrinė aplinka įtakoja vaiko gebėjimą išmokyti kalbą (pradėti kalbėti). Ar kalbos išmokymas yra įgimtas reiškinys, ar tam, kad išmokyti kalbą žmogus tam tikru savo brendimo periodu privalo būti kalbiškai palankioje kultūroje. Manoma, kad šis reiškinys labai gerai parodo kalbos ir kultūros ryšį bei vienai ir kitai pusei daromą įtaką. Pagal tyrimų rezultatus sprenda apie mažesnę ar didesnę kalbos ir kultūros sąveiką. Dabar jau žinoma, jog gebėjimui išmokyti kalbą žmogaus organizmui duota genetinė programa, tačiau pati kalba individui duodama sociumo ir yra internalizuotas (socialinės grupės pažiūrų, normų, vertybių perėmimas, laikymas savomis) žmogų supančios socialinės tikrovės komponentas. Kaip bet kokia žmogaus veikla ar elgsena, taip ir kalba su jos elementais gaunama iš patyrimo, bendravimo su tėvais, kultūrinė aplinkos. *Kalba yra komunikacijos sistema*, veikianti garsų dėka, turinti savo taisykles ir padedanti perimti patirtį. Tokiu būdu kalba yra pagrindinė kultūros perdavimo priemonė. Pirma, kalba mes išreiškiame visus savo poreikius - tiek fizinius, tiek dvasinius. Antra, kalba yra mūsų socialinės veiklos įrankis. Trečia, kalba leidžia mums sujungti į vieną socialinį poveikslą dalykus, esančius už mūsų tiesioginės aplinkos ribų. Ketvirta, kalba leidžia apibendrinti mūsų patyrimą ir perduoti jį iš kartos į kartą, iš kultūros į kultūrą. (Vander Zanden, 1998).

Kalba neatsiejama nuo kultūros ir nuo seno tyrinėjama jos įtaka kultūrai, ir atvirkščiai – kultūros poveikis kalbai. Ši diskusija tarp kalbos ir kultūros tyrinėtojų nėra baigta, tačiau kalbos ir kultūros tarpusavio sąveika akivaizdi. Taigi tyrinėjant kultūrą, būtina išnagrinėti ir kalbų poveikį tiek jai, tiek vertimui. Wenying Jiang, žymi šių dienų kinų bei anglų lingvistų ir kultūrologų, savo darbe *Kalbos ir kultūros neatskiriamumas* (Jiang, 2000) tyrinėjo kultūrų ir kalbų tarpusavio sąveiką, bei išskirtinumus pasaulio kultūrų ir kalbų. Savo išvadose ji paminėjo labai svarbią frazę, kuria bus remtasi tolimesniuose šio darbo temos tyrinėjimuose – *kalba atspindi kultūrą*. Dar galima būtų išsireikšti, jog *kalboje atsispindi kultūra*. Abiem atvejais galima daryti išvadą, jog tyrinėjant kultūros problematiką vertime, tai yra tekste, o ne verbalinėje komunikacijoje, ir turint omeny šios mokslininkės išvadas, užrašytoje kalboje – tekste, kultūra neabejotinai atsispindi ir ją galima pajusti ir perteikti, jei tik kiti šiame procese dalyvaujantys faktoriai atliks savo darbą tinkamai. Juos aptarsime vėliau. Nors seniai egzistuoja neišsprendžiama dilema: kas kam labiau daro įtaką, kultūra kalbai ar kalba kultūrai, mums užtenka, jog šis atviras klausimas yra akivaizdžios sąveikos tarp jų įrodymų, kas kartu parodo ir stiprią kalbos įtaką kultūrinės problematikos vertime atsiradimui.

Kalboje galima išvėlgti kultūrą plačiąja ir siaurąja prasme (Brown, 1994, p. 165). Plačiąja prasme kalbos formavosi kartu su kultūromis. Skirtinguose regionuose ir nutolusių viena nuo kitos dideliu atstumu kultūrų kalbos labai skiriasi. Jos priklauso skirtingom kalbų šeimų grupėm ir

visiškai nėra giminiškos. Todėl susikalbėti tokioms kultūroms yra labai sudėtinga. Dar sudėtingiau suprasti iš esmės kiekvienai kultūrai savitus dalykus, tai yra, suprasti viena kitą ne tik iš kalbos, bet ir skirtingas tradicijas, papročius, skirtingą elgseną. Todėl daug diskutuojama apie tai, kaip šios skirtingos kultūros gali viena kitą pažinti per tekstą – viena kultūra skaitanti kitos kultūros literatūrą, kiek daug ji geba įsisavinti ir suprasti pačiai nebūdingų svetimybų ir naujovių.

Siauraja prasme, kalboje galima išvelgti socialinius aspektus. Kalba atspindi žmonių mentalitetą, išsilavinimo lygį, socialinį sluoksnį, kalboje pasireiškia ir charakterio bruožai (Brown, 1994, p. 179). Yra atliktų tyrimų, kurie iš kalbos nustato žmogaus agresyvumo lygį (Harvard University, School of Law, 2008, 2009, 2010). Tai pat hipotezių, kurios teigia, kad nuo to, kokiomis kalbomis kalba tautos, nuo kalbų senumo, sandaros, žodyno priklauso apskritai tautų aukštesnis ar žemesnis agresyvumas. Kitaip tariant, šios hipotezės kelia klausimą, ar grubesnė kalba įtakoja grubesnę žmogaus, kalbančio šia kalba, elgseną. Ir atvirkščiai, dainingesnės kalbos ar kalbos, turinčios daug mažybinių žodelių įtakoja švelnesnį charakterį tų žmonių, kurie jas naudoja. Bet pabrėžtina ir išskirtinė sąlyga – kalba turi būti ne išmokta, o gimtoji, nes manoma, jog didžiausią įtaką žmogaus charakteriui naudojama kalba daro jam augant ir formuojantis jo mąstymui. Išmoktinė kalba, kad ir kiek ilgai ji būtų vėliau vartojama, elgsenai ir mąstymui daro įtaką, tačiau raiškiai mažesnę.

Oksfordo universiteto leidžiamame žurnale buvo pateikti keli kalbos ir kultūros sąveikos apibūdinimai (ELT Journal Volume, Oxford University, 2000). Visų pirma minima, jog kalba yra kultūros veidrodis ir per kultūros vartojamą kalbą galima daug spręsti apie pačią kultūrą. Pateikiama ir metafora, simbolizuojanti kalbą ir kultūrą, kurių sąveika prilyginama *ledkalniui*. Virš vandens esanti maža jo dalis galėtų atitikti kalbą, per kurią išvelgtume visą likusią dalį, esančią po vandeniu – kultūrą, kuri taip akivaizdžiai nėra matoma. Kalba ir kultūra sudaro gyvą organizmą: be kultūros kalba būtų mirusi, be kalbos kultūra prarastų savo pavidalą (Jiang, 2000, p. 85).

Pati žymiausia kalbos ir kultūros sąsajos klausime yra Sapir'o-Whorf'o hipotezė (*The Sapir-Whorf Hypothesis*), kuri teigė, kad kalba daro įtaką mūsų mąstymui ir koreguoja pasaulio suvokimą. Šie du amerikiečių antropologai lingvistai, mokytojas ir mokinys, tai bandė įrodyti eksperimentais ir teigė, jog skirtingos tautos ir kultūros supantį pasaulį mato tokį, kokį suformuoja jų kalba. Kalbos žodžių turtingumas bei kalbos sandara įtakoja mąstymą, mąstymas formuoja supratimą (Whorf, 1956). Taigi, jų išvada buvo tokia, jog nėra kultūrų, kurios tuos pačius daiktus matytų ir suprastų vienodai. Jų teiginiai buvo pritaikyti ir vertimo teorijai. Buvo iškelta mintis, jog ir vertimas iš vienos kalbos į kitą niekada neperteiks pilno vienos kultūros išsivaizdavimo ir suvokimo kitai kultūrai. Vėliau atsirado nemažai šių mokslininkų hipotezės kritikų, teigiančių, kad nors tai ir hipotezė, bet per daug radikali, jog kalba negali taip stipriai formuoti mąstymą, nes kultūros atsirado anksčiau už kalbą, taigi ir mąstymas yra pirminis procesas.

Iš tiesų, iki šiol išlieka diskusija, kas ką labiau veikia: kultūra kalbą ar kalba kultūrą. Neabejojama tik tuo, kad sąveika tarp jų yra ir yra labai stipri. Todėl šie du veiksniai yra neatsiejami. Norint tyrinėti kultūras, neišvengiamai paliesime kalbą. Tyrinėjant vertimą, nagrinėti reikės ne tik kalbas, bet kartu ir kultūras.

1. 3. Kalbų ir kultūrų formavimasis

1. 3. 1. Mokslinės hipotezės

Žodis kultūra kildinamas iš lotyniško veiksmažodžio *colere* (apgyvendinti, lavinti, gerbti). Kaip jau minėta, iš esmės kultūra apima žmonių veiklą: skirtingos teorijos pateikiančios kultūros apibrėžimus paprastai nurodo į skirtingus tokios veiklos rinkinius. Kultūra yra sudėtinė visuma, apimanti žinias, tikėjimus, menus, moralę, teisę, papročius ir kitus gebėjimus, kuriuos žmogus įgyja kaip visuomenės narys (Tarptautinių žodžių žodynas, Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985). Mokslininkai, tyrinėjantys kalbos funkcijos reikšmę, patvirtina, jog kalba yra svarbiausia žmonių bendravimo priemonė. Be jos negali būti visuomenės, pažangos, kultūros. Pati svarbiausioji kalbos paskirtis yra būti žmonių susikalbėjimo, susižinojimo, jų bendravimo priemone, arba, kitaip sakant, atlikti komunikacinę funkciją. Kalba netekusi šios funkcijos virsta mirusia.

Kalbos kilmės klausimas iki šiol išlieka sudėtingas ir galutinė kilmės teorija dar nerasta. Vienas iš žymių lietuvių kalbos kilmę ir pasaulio kalbas gausiai tyrusių lingvistų - kalbininkas, baltistas, Vytautas Mažiulis (Mažiulis, Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai: Deklinacija, 1970, Pasaulio tautų kalbos, 2001). Jis taip pat siejo kalbos vystymąsi su kultūromis ir jų vystymosi pažanga. Sunku įsivaizduoti, tačiau pradiniam kultūrų formavimosi etape žmonės kalbėti nemokėjo. Dabar yra manoma, kad neandertaliečiai, žmonių rūšis gyvenusi prieš 200 000 – 28 000 m., paprasčiausiai nemokėjo ištarti tų garsų, kuriuos naudoja šiuolaikinis žmogus, dėl tam tikrų anatominių trūkumų. Grandiozinė mutacija, įvykusi maždaug prieš 35 tūkstančius metų, pakeitė žmogaus gerklų struktūrą ir tuo pačiu panaikino minėtuosius ribojimus. Atsirado galimybė aiškiai tarti kalbinius garsus. Mokslo tyrinėjimai leido iškelti kelias kalbos kilmės hipotezes. Viena iš pagrindinių, anomatopėjinė, teigia, kad žmonės išmoko kalbėti pamėgdžiodami gamtos garsus, kita – kad kalbai pradžia davė tam tikri jaustukai, kuriais imta reikšti įvairias emocijas. Šios teorijos laikėsi XVIII a. prancūzų rašytojas, filosofas Ž. Ž. Ruso, XIX a. gamtininkas Č. Darvinas, kalbininkai H. Šteintalis, A. Potebnia, rašytojas J. Grimas ir kiti. Tačiau jaustukinių žodžių kalboje yra mažai ir jie neapibūdina abstrakčių sąvokų. XIX a. antrojoje pusėje filosofai L. Nuarė ir K. Biucherio buvo sukūrę „darbo šūkinių“ teoriją. Trečiosios pagal populiarumą kilmės teorijos šalininkai teigia, kad kalba galėjo išsivystyti nuo specialių sušukimų, lydėjusių kolektyvinį darbą. Dabar gana daug mokslininkų linkę manyti, kad kalba ėmė rasti būtent tada, kai buvo pradėta

gamintis darbo įrankius, taigi kai atsirado reikalas pasidalyti įrankių gamybos ir jų pritaikymo patyrimu. Šią mintį iškėlė ir pagrindė marksizmo klasikas Fridrichas Engelsas veikale *Darbo vaidmuo beždžionės sužmogėjimo procese* (Engelsas, 1896).

Tyrinėjant kultūros problematiką vertime ir kalbą, kaip įrankį, kuria, pasitelkiant vertimą, yra bandoma perduoti kultūrinės ypatybės kitai kultūrai, daug įtakos turi kultūrų istorinis formavimasis. Tai reiškia, jog, kiek kultūra yra izoliuota, savita, atitolusi nuo kitų, kur, kada ir kokiomis aplinkybėmis formavosi, priklausomai nuo to ir sunkesnis ar lengvesnis bus tos kultūros ypatybių vertimo literatūroje suprantamumas kitoms tautoms ir kultūroms. Kuo menkliau pažįstama kultūra, tuo sunkiau versti jos literatūrą, nes sunku rasti savitų tradicijų atitikmenis kitose kultūrose. Tačiau tokios kultūros nebūtinai turi būti mažos tautos, net ir didelės civilizacijos besiformuodamos skirtingomis gamtinėmis sąlygomis ir skirtingu laikmečiu išsivystė skirtingą pasaulio suvokimą. Lygiai taip pat skiriasi jų kalbos ir raštas. Neretai lingvistai ir antropologai savo tyrinėjimuose grįžta prie nuomonės, kad norint pažinti dabartines kultūras, reikia ieškoti jų formavimosi šaknų ir pradėti tyrinėti nuo jų.

Dabar šių mokslininkų pagalba yra atrasta, kad pirmieji kalbą naudoti pradėjo į pietus nuo vidutinio klimato juostos gyvenę žmonės, nors jų kalba ir labai stipriai skyrėsi nuo dabartinės. Jie išsaugojo daugelį savo protėvių gestinių elementų. Tačiau apie svarbius jų pasiekimus mes galime spręsti tik iš labai menkų pėdsakų, kurių didžiausia dalis išliko giliuose klintiniuose Turkestano, Kaukazo, Prancūzijos ir Ispanijos olų sluoksniuose.

Kalbos formavosi skirtingose pasaulio vietose su tam tikrais skirtumais laike. Manoma, kad šis kultūrų formavimasis vyko maždaug 10 000 m. pr. m. e. – 8 000 m. pr. m. e. Yra išskiriami keturi pagrindiniai kultūrų susiformavimo centrai, taigi ir keturios kultūros su savitomis socialinėmis sistemomis, taip pat kalbos sistemomis bei tikėjimo sistemomis (Mantrimas, 1999, p. 9):

Pirmasis kultūros centras susiformavo Artimuosiuose ir Viduriniuosiuose Rytuose, taip pat rytinėje Viduržemio jūros pakrantėje, ypač Mažojoje Azijoje. Čia visuomeninė santvarka buvo grindžiama matriarchatiniais principais. Manoma, kad vietinės kalbos pavyzdžiai, užuomazgos, galėjo atitikti kurią nors iš keturių minėtų kalbos kilmės teorijų.

Antrasis kultūros centras susiformavo Centrinėje Azijoje ir Tolimuosiuose Rytuose. Šis centras taip pat labai paveikė ir Šiaurės Ameriką. Čia klajokliškai gyvenančiai visuomenei vadovaudavo šamanai. Šios kultūros rėmuose susiformavo *kiniečių, malajų ir tiurkų* kalbos. Jos buvo pajėgios perduoti nematerialaus, t.y. neregimojo dvasinio pasaulio buvimo pajautimą. Niekur pasaulyje nematerialaus (dvasinio) pasaulio paslaptys nebuvo suprantamos taip gerai, kaip čia. Visa tai jau rodo kultūros nemaža kalbinį išsivystymo lygį. Iki šių dienų šių kalbų tekstuose svarbus ir reikšmingas yra sakrališkumo elementų vaizdavimas.

Trečiasis kultūros centras, manoma, susiformavo Šiaurės – rytų Afrikoje. Jo pagrindu išsivystė ir eilė tradicijų, susijusių su psichinių žmogaus galių galimybėmis. Kaip tik čia susiformavo *Chamitų-Semitinės kalbos* – akadų, aramėjų, kurias vėliau išstūmė giminiškos arabų, hebrajų kalbos. Jos puikiai atspindi įvairius kūrybinius reiškinius.

Ketvirtasis kultūros centras susiformavo Poliarinio rato ribose, Šiauriniame Sibire. Išorinės sąlygos labai stipriai skyrėsi nuo kitų trijų centrų išorinių sąlygų. Tuo metu pradėjo tirpti ledynai ir žymiai pakilo vandenynų vandens lygis, o tai galėjo būti lemiančiu šios kultūros centro fizinio atskyrimo nuo kitų kultūros centrų, veiksniumi. Kolonistai pasiekė Poliarinį ratą ir daugiau nei 2000 metų buvo visiškai atskirti nuo viso likusio pasaulio. Per tą laiką buvo sukurta bazinė *Indo – Europiečių kalba*, o tuo pačiu ir nauja prokalbė iš kurios išsivystė dabartinė pati didžiausia kalbų šeima. Šios naujosios kalbos pagalba tapo įmanoma išreikšti pakankamai sudėtingą ir subtilią, laike ir erdvėje pasireiškiančią žmogaus patirtį. Šiandien mes naudojames degeneravusiomis pradinio šios kalbos varianto liekanomis. Tokios senosios kalbos, kaip sanskritas, čigonų ar lietuvių, gali paliudyti apie pirminės kalbos struktūros sudėtingumą. Taip pat ir apie šios kalbos lankstumą, kuris padėjo jai prisitaikyti prie per pastaruosius 10 000 metų vykusius pokyčius kur kas geriau nei kitoms dviem bazinėms kalboms.

Taigi, galime išskirti tris bazines kalbų sistemas, kurios formavosi iš esmės skirtingomis sąlygomis ir, žvelgiant iš filosofinės kalbos kilmės teorijos pusės, buvo sukurtos skirtingų reiškinių išreiškimui: kiniečių, malajų ir tiurkų - nematerialaus (t.y. neregimojo dvasinio) pasaulio reiškiniams, Chamitų-Semitinės kalbos - kūrybiniams reiškiniams, Indo – Europiečių - laike ir erdvėje pasireiškiančiai žmogaus patirčiai išreikšti. Tai neišvengiamai sąlygojo to paties reiškinio skirtingose kalbose skirtingą suvokimą - galima sakyti, kad skirtingos kalbos akcentuoja vis kitą to paties reiškinio aspektą, o tai neišvengiamai sąlygoja visiškai kitokią to paties reiškinio suvokimą. Taip pat kalbos formavimosi aplinkybės sąlygojo ir skirtingą šių kalbų struktūrų susiformavimą.

Tokios yra mokslo traktuojamos kalbų ir kultūrų istorinės formavimosi aplinkybės. Jos ne tik nepanašios, bet ir vystymosi etape visiškai nekomunikavusios tarpusavyje, todėl kultūrine prasme išlieka labai skirtingos. Būtent dėl šių, jau formavimosi etape atsiradusių skirtumų, net ir šiais laikais, kai spartėja globalizacija ir net matomas skirtingų tautų unifikuojamasis, didelė dalis kultūrinių savitumų išlieka sunkiai perteikiami ir svetimoms kultūroms sudėtingai suprantami.

1. 3. 2. Religinis-Biblijinis aspektas

Mokslinis kalbų skirtingumo priežasčių aiškinimas atsirado neseniai palyginus su tuo, jog šis klausimas rūpėjo jau pačioms pirmosioms tautoms, kai tik jos susitikdavo viena su kita. *Keista* svetimtaučių kalba dažnai labiau piktindavo nei sudomindavo. O tokias emocijas iššaukdavo

paprasčiausias nesupratimas: pirmiausia kitos kalbos, bei nesupratimas, kodėl nesuprantama. Šiame tyrime taip giliai į senovę leidžiamės todėl, kad ten glūdi šaknys, dėl ko dar ir dabar įvairiose mitologijose ir teologijose atsiranda pasakojimų, aiškinančių kalbų įvairovę, remiantis ne pagrįstais faktais, o veikiau dėl nesugebėjimo paaiškinti pasitelktos vaizduotės lakumo ir kiekvieno pasakotojo subjektyvaus supratimo.

Bene geriausias ir išsamiausias į lietuvių kalbą išverstas veikalas, detaliai išnagrinėjęs Europos kalbų visas kada nors buvusias teorijas (kiek autoriui pavyko rasti) yra Umberto Eco *Tobulos kalbos paieškos Europos kultūroje* (Eco, 2001). Panaudosime dvi autoriaus mintis, kurios atsako į esminius iškeltos kalbų teorijos klausimus. Pirmiausia, visi nepasitenkinimai kalbomis, kurios nėra gimtosios, iš to kilusios kalbų filosofijos, magiškųjų, religinių ir išrinktųjų kalbų hipotezės, universalios kalbos utopija, visas tautas veda prie vieno vienintelio siekio – **tobulosios kalbos**. Tai liudija ir universalių dirbtinių kalbų, tokių kaip Esperanto kalba, kūrimas. Tačiau tobulos kalbos siekiamybė, deja, kaip ir vėliau aptariamo tobulo vertimo idėja, yra neįgyvendinama. Tačiau istorija rodo, kad nei vienoje kartoje nebuvo atvejo, kai šios idėjos nebuvo iškeltos iš naujo. Antruoju kalbų įvairovės atsiradimo aiškinimu, pasitelksime Eco jau išplėtotą mintį, kuri dar labiau kursto norą tautas ieškoti tobulo susikalbėjimo, tobulos kalbos. Tai svarbiausioje žmonijos istorijoje knygoje – Biblijoje, aprašytas mitas, žinoma **Babelio bokšto** teorija.

Vadinamasis *Babelio bokšto* padavimas aprašytas Biblijos Senojo Testamento Pradžios knygoje. Jis aiškina skirtingų kalbų atsiradimą pasaulyje. Pasak šio padavimo, po pasaulinio tvano žmonės buvo viena tauta ir kalbėjo viena kalba. Susikalbėdami ir suprasdami vienas kitą jie kartu kūrė plačius užmojus: *Eime, – jie sakė, – pasistatykime miestą ir bokštą su dangų siekiančia viršūne ir pasidarykime sau vardą, kad nebūtume išblaškyti po visą žemės veidą*. Tačiau šis žmonijos tikslas pasistatyti bokštą siekiantį dangų buvo laikomas nuodėmingu ir jų puikybės bei besikerojančių begalinių troškimų įrodymu. Anot padavimo, tai pamatęs Dievas ėmėsi bausmės: *O Viešpats nužengė pamatyti miesto ir bokšto, kurį mirtingieji buvo pastatę. Ir Viešpats tarė: „Štai! Jie yra viena tauta ir visi kalba ta pačia kalba. Tai yra tik jų užsimanymų pradžia! Ką tik jie užsimos daryti, nieko nebus jiems negalimo! Eime, nuženkime ir sumaišykime jų kalbą, kad nebesuprastų, ką sako vienas kitam. Taip tat Viešpats išsklaidė juos iš ten visur po žemės veidą, ir jie metė statę miestą* (NT, Pradžios knyga). Miestas buvo pavadintas Babeliu - hebr. *bābēl* čia gretinamas su *bālal* – „sumaišyti“ (Kompiuterinis tarptautinių žodžių žodynas *Interleksis*), nes būtent čia buvo sumaišyta bendra kalba į skirtingas kalbas ir iš čia išsklaidytos tautos po visą žemę. Biblijoje Babelis lieka nuodėmės miestu, nuodėmės simboliu.

Tai plačiausiai žinomas religinis kalbų ir kultūrų skirtingumo aiškinimas. Kadangi kalbų sumaišymas Biblijoje laikomas – Dievo bausme, tai kelia reikšmingą klausimą, kaip susigražinti iki tol buvusią situaciją, t. y. vieną kalbą ir vieną tautą. Fanatinių religinių šio mito sekėjų atsiranda,

tačiau mokslas jo taip pat visiškai neatmeta ir panaudojo kaip paskatą siekiant tiek geresnio kultūrų tarpusavio supratimo, tiek sprendžiant vertimo problematikos klausimus, tuo pačiu pripažįstant, jog kalbų ir kultūrų skirtingumas ne kas kita, kaip natūralios raidos rezultatas.

1. 3. 3. Šiandieninė kalbų ir kultūrų įvairovė

Prieš atliekant kultūros problematikos grožinės literatūros vertimuose tyrimą, reikėtų apžvelgti, kiek apskritai pasaulyje yra kultūrų ir kalbų, bei kokia jų tarpusavio sąveika.

Akivaizdu ir natūralu yra tai, jog skirtingos tautos, kultūros šneka skirtingomis kalbomis. Ir kuo labiau jos nutolusios vienos nuo kitų, tuo jų kalbos mažiau giminingos. Pasaulyje priskaičiuojama apie 3 000 kalbų. Nurodyti tikslų jų skaičių neįmanoma, nes atsilikusios kultūros kraštuose kalbos tebėra mažai ištirtos ir dažnai neaišku, kuri kalba savarankiška, kuri – kitos kalbos tarmė. Pasaulio kalbos labai nevienodos ir pagal jas vartojančių žmonių skaičių. Daugiausiai žmonių kalba kinų kalba - daugiau kaip 1 milijardas. Antroje vietoje eina anglų kalba, kuria kaip gimtąja šneka maždaug 300 milijonų žmonių, tačiau ją mokančių yra daug daugiau. Ispanų kalba šneka maždaug 280 milijonai. Rusų kalba gimtoji yra maždaug 150 milijonui žmonių (Mažiulis, 2001, p. 17). Be šių kalbų, pasaulyje yra ir tokių, kuriomis šneka tik po kelis tūkstančius ar net tik po kelis šimtus žmonių. Tai kai kurios gentinės Afrikos, Polinezijos, Amerikos indėnų, tolimosios šiaurės, Kaukazo kalbos.

Pagal kilmę ir raidą kalbos skirstomos į šeimas. Kalbų šeima – tai giminiškų kalbų grupė, kurios nariai išsivystė iš vienos kalbos, vadinamosios prokalbės. Didžiausios yra indoeuropiečių, finougrų (priklauso estų, suomių, vengrų kalbos), tiurkų (turkų, uzbekų, kazachų, turkmėnų, totorių, kirgizų, azerbaidžaniečių, karaimų kalbos), semitų-chamitų, kinų-tibetiečių, mongolų, tunguzų-mandžiūrų, dravidų kalbų šeimos ir kitos kalbos.

Indoeuropiečių kalbų šeima – pati gausiausia. Šios šeimos kalbomis šneka apie 3 mlrd. žmonių – beveik pusė pasaulio gyventojų. Jai priklauso ir lietuvių kalba. Indoeuropiečių kalbų šeimą sudaro keliolika šakų. Europos šalyse paplitusios iš lotynų kalbos kilusios romanų šakos kalbos: prancūzų, ispanų, portugalų, italų, rumunų ir kitos kalbos, kuriomis šneka per 570 mln. žmonių. Plačiai vartojamos germanų šakai priklausančios anglų ir vokiečių kalbos. Šiai šakai taip pat priklauso olandų, danų, švedų, norvegų kalbos. Iš slavų šakos kalbų gausiausia rusų kalba, kitos – baltarusių, ukrainiečių, lenkų, čekų ir slovākų, bulgarų, serbų, kroatų (chorvatų). Jomis šneka apie 270 mln. žmonių. Indų ir iranėnų šakų kalbomis šnekama Indijoje, Bangladeše ir Pakistane. Iš iranėnų šakos kalbų labiausiai paplitusi persų kalba. Kai kuriose Airijos ir Anglijos vietose vartojamos keltų šakos kalbos: airių, škotų, valų ir kt. Mokslui svarbi senoji indų kalba, vadinama

sanskritu. Atskiroms indoeuropiečių kalbų šakoms atstovauja graikų, albanų, armėnų, hetitų ir tocharų kalbos (Crystal, 2007, p. 59).

Vieną indoeuropiečių šeimos šaką sudaro baltų kalbos. Paskutinio tūkstantmečio pr. Kr. viduryje baltai suskilo į vakarų ir rytų baltus. Vakarų baltų kalbomis laikomos dabar jau mirusios prūsų ir jotvingių, o rytų baltų – lietuvių, latvių ir mirusios kuršių, žiemgalių, sėlių kalbos (Mažiulis, 1970, 2001).

Kultūros pasaulyje, kaip jau nagrinėjome, gyvuoja neatsiejamai nuo kalbų. Tačiau negalima būtų teigti, kad kiekvienai kultūrai priklauso atskira kalba. Dažniausiai kalba yra tam tikros vienos tautos kalba. Tačiau yra kalbų, kurias vartoja kelios tautos, net kelios valstybės. Pavyzdžiui, vokiečių kalba yra valstybinė kalba ne tik Vokietijoje, bet ir Austrijoje, ispanų kalba – Ispanijoje ir visose Centrinės bei Pietų Amerikos valstybėse (išskyrus Braziliją), anglų kalba – Anglijoje, Kanadoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose, Australijoje, Indijoje, Naujojoje Zelandijoje ir dar kai kuriose kitose valstybėse. Priešingas reiškinys, kai toje pačioje valstybėje yra naudojamos kelios valstybinės kalbos. Puikus pavyzdys yra šveicarų tauta, kuri turi net keturias valstybines kalbas: prancūzų, vokiečių, italų ir retoromanų. Belgija pasidalinusi į du skirtingų kalbų regionus: olandakalbiai šiauriečiai (flamandai) ir prancūzakalbiai pietiečiai. Kipro gyventojai turi graikų ir turkų kalbas ir daug kitų panašių tautų ne tik Europos žemyne be ir visame pasaulyje.

Taigi, nors dažniausiai kultūros sričių ribos yra valstybių sienos, šie pavyzdžiai rodo, jog kultūra gali būti daug plačiau suprantamas reiškinys, kuris gali būti nusidriekęs ne per vieną šalį, žinoma, jeigu imsime kalbą, kaip kultūros pagrindą. Tačiau ar su kalba gali persinešti ir tradicijos, kiti saviti kultūros bruožai, sunku vienareikšmiškai atsakyti. Todėl pasaulio kultūrologai, lingvistai, antropologai ir kitų sričių mokslininkai, tyrinėjantys kalbas ir kultūras, jų istorines ir dabartines sąsajas, dar vis neranda vieningų sprendimų. Tačiau vis tik ne griežtuose rėmuose, bet pasaulio kultūrų klasifikacija yra sudaryta ir pagal ją sprendžiama apie kultūrų ir tautų kultūrinius skirtumus.

Yra platusis ir siaurasis kultūrų skirtumo suvokimas kaip ir platusis ir siaurasis pačio žodžio – *kultūros* supratimas. Juos nagrinėjo tokie lingvistai kaip: Beattie, Heilbronn, Miller). Kultūra, kuri išryškėja šeimoje bei valstybės formose, teisės sistemoje, technikoje, mene, literatūroje, muzikoje, filosofijoje ir moksle, yra priskiriama konkrečiai tautai, valstybei ir lieka tik tos valstybės ribose. Tai kultūra siaurąja prasme. Suprantama, jog kaimyninių tautų kultūra bus panaši daug labiau, nei nutolusių tautų. Todėl pagal platųjį kultūrinį požiūrį tokios tautos bus jungiamos ir prilyginamos vienai kultūros sričiai. Kultūra plačiąja prasme siejasi su religija, tauta, kalba ir civilizacija, lemia visuomenės gyvenseną, tradicijas bei vertybes. Pagal šį supratimą pasaulis yra suskirstytas į 9 kultūros sritis: Europos; Šiaurės Amerikos (Naujosios Europos, Naujojo pasaulio); Lotynų Amerikos; Islamo; Indijos; Rytų Azijos; Pietryčių Azijos; Juodosios Afrikos; Australijos ir Ramiojo vandenyno.

Panašios kultūros bruožų erdvės plyti labai didelėse teritorijose – kartais tai ištisi žemynai, kartais jos driekiasi per įvairias geografines zonas. Pavyzdžiui, Afrika yra vienas žemynas, tačiau jis dalomas į dvi kultūros sritis – Juodosios Afrikos ir Islamo. Juodosios Afrikos sritį apibūdina rasės ir ūkininkavimo būdas, o Islamo kultūros sritį – religija. Kultūros sričių ribos gali keistis. Pavyzdžiui, būtų naujai brėžiama Šiaurės Amerikos ir Lotynų Amerikos kultūrų riba, jei į JAV pietų valstijas imigruotų daugiau italų ar ispanų. Kitas pavyzdys – Sovietų Sąjunga. po jos subyrėjimo buvusios pietinės respublikos, atgavusios nepriklausomybę, integravosi į islamo bendruomenę. Dabar jos priskiriamos islamo kultūrai. Dažniausiai, kuo didesnė valstybė, tuo ji kultūriškai savitesnė, stipresnė, tuo labiau pati valstybė yra kultūra. Šio reiškinio geras pavyzdys būtų Indija. Tai jokių būdu nereiškia, kad kultūra apsiriboja griežtai valstybės sienomis, nes pagal istorinį vystymąsi, tiek Pakistanas, tiek Bangladešas ir kitos aplinkinės tautelės turi indiškąją kultūros pradą, todėl Indija egzistuoja kaip valstybė ir Indija kaip kultūra.

Taigi kiekviena kalba ir kultūra yra nuėjusi ilgą istorijos kelią. Tai daugelio amžių sudėtingos raidos produktas. Kalbos ir kultūros sąveika lėmė jų vystymosi specifiką. O ši specifika atsispindi šiandieninėje kalbų ir kultūrų įvairovėje. Tapo aišku, jog kalboje atsispindi kultūriniai bruožai, tačiau norint juos teisingai suprasti, reikia atsižvelgti į kultūrų formavimosi procesus, bei skirtingą kultūrinių pradų kilmę. Reikia išsamiau išmanyti pasaulio kultūrų bei kalbų įvairovę, norint suprasti jų bruožų perdavimą, kaip šiuo tiriamuoju atveju, per literatūrinius tekstus.

2. VERTIMO PROBLEMATIKA

2. 1. Idealaus vertimo siekiamybės problematika

2. 1. 1. Tobulo vertimo idėja

Tobulas vertimas yra amžina siekiamybė nuo tų laikų, kai žmonės pradėjo vertimo bandymus. Nepaisant to, jog lingvistai, kalbų tyrinėtojai teigia, kad skirtingose kalbose net tie patys žodžiai turi skirtingą supratimą - nei vieno žodžio reikšmė nebus absoliučiai taip pat suprantama skirtingomis kalbomis. Tai lemia ir kalbos savita specifika, ir istorinės jos aplinkybės bei, žinoma, kultūrinis faktorius. Tačiau begalinis noras pilnai suprasti svetimos kultūros tekstą ir pačią kultūrą, tautą iššaukė tobulo vertimo siekiamybę. Tai vertimas, kai jau išverstą tekstą skaitantieji suvokia, supranta ir net pajunta visiškai tą patį, ką suvokia, supranta ir junta originalo kalbos atstovai.

Tobulo vertimo idėja atsirado jau pradėjus versti pirmuosius rašytinius šaltinius ir susidūrus su vertimo sunkumais. Tobulo vertimo siekiamybė iš dalies susijusi su tobulos kalbos idėja (ją jau aptarėme pirmame skyriuje). Naujaisiais laikais buvo iškelti du tobulo vertimo pavidalai: Pirmasis

būtų įgyvendintas tuo atveju, jei egzistuotų universali kalba. Mechaninio vertimo čia nebereikėtų, bet liktų kultūrinis vertimo aspektas. Antrasis, XVIII a. Švietimo amžiaus filosofinio judėjimo *Aufklärung* (Cassirer, 1971) – utopinė idėja suformuoti visą apimančią biblioteką, kuri būtų tarsi sandėlis knygų, nepaprastai platus visų kūrinių vertimų į visas kalbas tinklas. Visuotinė biblioteka, kurioje nebūtų nieko neišversta. Šios visa apimančios vertimo idėjos, kuri drauge reikštų ir racionalumo, visiškai nesuvaržyto kultūriniais pančiais ir bendruomeniniais apribojimais, siekį, tikslas būtų užpildyti tarpkalbinę erdvę ir universalios kalbos trūkumą.

Kol kas tokia biblioteka lieka neįgyvendinama. O universalios kalbos idėja savaime žlunga kaskart pajutus savos kalbos praradimo baimę. Svetimybės baimė, taip vadinama ši, galima sakyti, pagrįsta fobija, kuria, priklausomai nuo to kiek stipriai jaučia pats vertėjas, vienaip ar kitaip pakreipiamas išverstąjį teksto galutinis variantas. Iš to iškyla dar vienas svarbus tyrinėjimo klausimas, kuris plačiai nagrinėjamas vertimo teorijoje – kiek vertimo procesas paveikia kalbą, į kurią yra verčiamas originalo tekstas. Šie argumentai sužlugdo tobulo vertimo siekiamybę ir priverčia išsamiau nagrinėti pačio vertimo kaip proceso, perkeliančio *žinių* iš vienos kalbos į kitą, procesą, jo reikšmę ir pasekmes.

2. 1. 2. Gimosios kalbos lingvistinis etnocentrizmas

Taigi klausimas: kiek vertimo procesas paveikia kalbą, į kurią yra verčiamas tekstas, pirmiausia ir tampa opus šiai kalbai, kuri turi būti pasiruošusi perteikti svetimos kalbos tekstinę raišką. Nors atrodytų labiausiai turėtų nukentėti originalusis tekstas, mat, kaip išsiaiškinome, tobulas vertimas negalimas, o kita kalba kalbančiam skaitytojui perduoti visumą to, kas išreikšta pirminiame tekste, labai sunkus uždavinys, dalinai neįmanomas. Tačiau vėl gi, viskas palikta vertėjo rankose ir jo valiai, todėl neretai išverstas tekstas būna pilnas svetimybės (svetimos kalbos žodžių, išsireiškimų), neteisinga sintaksė, skolintinė semiotika ir viso to pasekoje – vertimas išdaryta kalba. Antoine Berman, prancūzų vertėjas, istorikas ir vertimo teoretikas, tyrinėdamas vertimą ir vertėjų specifiką teigia, jog psichikos lygmenyje vertėjas yra ambivalentiškas. Jis nori pulti dviem frontais – priversti savo kalbą prisipildyti svetimybės ir priversti kitą kalbą deportuoti į jo gimtąją kalbą (Berman, 2009, p. 31). Dažniausiai taip atsitinka nesuradus originalo tekste išreikštos prasmės atitikmenų kalboje, į kurią verčiama. Nenorint, jog išverstas tekstas būtų menkesnis sintaksine (sakinio sudarymo ir žodžių junginių sandara) ir ypač semantine (kalbinių ženklų prasme) reikšme, tuo būdu, nenorint smarkiai interpretuoti ar keisti verčiamojo teksto kyla savaiminis noras vertimą pritaikyti prie originalo, palikti dalį suprantamų žodžių neišverstų, kartu, rodos, išlaikant tobulai skambančias frazes nepaliestas. Bijoma, jog vertimas išdarys tą pojūtį, kurį perteikia tekstu rašytojas. Taip bandant pernešti kultūrinį pojūtį, išverstante tekste atsiranda

nemažai svetimų, originaliojo teksto kalbos žodžių. Kita šių svetimybų atsiradimo vertime problema gali būti tiesiog vertėjo neprofesionalumas, tai bus aptarta vėliau.

Į tokį vertimą neišvengiamai rodo atsaką skaitytojai. Anot Paul Ricoeur, kyla priešinimasis iš skaitytojo pusės. Pretenzijos tokiai vertėjo ir svetimų kalbos autarkijai išugdė lingvistinį etnocentrizmą ir, dar pavojingesniais atvejais, pretenzijas į kultūrinę hegemoniją. Lingvistinis etnocentrizmas, tai savos, gimtosios kalbos gynimas nuo bet kokio jos nutautėjimo ar autentiškų žodžių pakeitimo kitų kalbų svetimdarais. Skaitytojai, dažnai nesuprasdami vertimo subtilybių ir šio proceso sudėtingumo bei dviprasmiškumo, pirmiausia pastebi tai, kas jiems nesuprantama. Gilinimasis į autentiško teksto prasmės perdavimą yra antraeilis, pirmiausia daugeliui užkliūna būtent frazės ar žodžiai, ar net išversti tačiau nei karto negirdėti posakiai, kurie yra svetimi jų gimtajai kalbai. Taigi kultūrinių subtilybių perteikimas tekstu per vertimą yra problematiškas ne vien dėl komplikuoto vertimo ieškant prasmės atitikmenų, bet ir dėl skaitytojų priešiško ir baimės tam, kas nepažįstama, nesuprantama. Vertėjas su šiuo pasipriešinimu susiduria įvairiais savo darbo etapais. Susiduria ir dar net nepradėjęs versti, tai vadinama – neišverčiamumo prezumpcija, kuri jį neretai sulaiko dar prieš imantis kūrinio (Ricoeur, 2010, p. 9). Ši pirminė prezumpcija tėra iliuzija, kurią sukelia banalus pripažinimas, kad originalo nepadvigubins joks vertimas, o skaitytojų kritika, kol ji neperžengia tokios pačios išankstinės prezumpcijos ribų, yra normali reakcija į išverstą tekstą.

2. 1. 3. Gimtosios kalbos deprovincializavimas ir kalbinis svetingumas

Yra ir priešingas efektas, kai originalo kalbos svetimybės, o šiuo atveju toks apibūdinimas turėtų turėti teigiamą efektą, palankiai veikia kalbas į kurias yra verčiama. Šis reiškinys vadinamas gimtosios kalbos deprovincializavimas (Ricoeur, 2010, p. 13). Ypač tais atvejais kai kalba, kuria parašytas originalus tekstas, yra istoriškai ir lingvistiškai pranašesnė, žinomesnė, laikoma turtingesne, nei kalba, į kurią verčiama. Originalo kalbos *poveikio sustiprinimas* atitinkamai deprovincializuoja gimtąją kalbą, kuriai šitaip *pasiūloma* įsijungti į kitų kalbų bendriją ir galbūt net suvokti save pačią kaip užsienio kalbą (Ricoeur, 2010, p. 13). Kultūrine prasme toks deprovincializavimas padeda pajusti autentiško teksto *dvasią* ir skaitytojai daug labiau suvokia vertimu pernešamą *žinutę*. Tiksliau, su tokiu požiūriu nebelieka pasipriešinimo ir savos kalbos kardinalaus gynimo, o sutapatinant savo kalbą su svetimomis kalbomis žymiai geriau įsisavinamas jų supratimas, tiek kalbinis, tiek kultūrinis.

Ir pagaliau dar viena pakopa, kuri turėtų išsklaidyti svetimų kalbos baimę, kritiką vertėjui, esą pataikaujančiam originalo tekstui ir pačiam vertėjui padėti pajusti vertimo proceso džiaugsmą – tai *kalbinis svetingumas*. Šį terminą mini Ricoeur (Ricoeur, 2010). Kalbinis svetingumas, kai

vertimas iš svetimos kalbos priimamas kaip tikrai teigiamas procesas. Kai susitaikoma su kalbinio absoliuto praradimu, kai susitaikoma su tobulo vertimo nebūvimu. Kai pats vertėjas versdamas pajunta atitikimo svarbą, bet tapatybės klausimą, kuris iššaukia etnolingvistinius principus, palieka nuošali. Nepaisant prieštarų, kurios vertėjo užduotį daro dramatišką, kalbinis svetingumas būtinas bruožas kiekvienam vertėjui, nes taip jis, be priekaištų abiem kalbom, pajus vertimo džiaugsmą, kurį ir atras pripažindamas bei susitaikydamas su savasties ir svetimybės poros nesuprastinamumu, pripažindamas neišvengiamai dialogišką vertimo akto statusą, kaip troškimui versti pakankamą perspektyvą.

2. 2. Vertėjo kompetencijos svarba ir vertėjo-tarpininko atsakomybė.

Didžiausia grožinės literatūros vertimo reikšmė yra galimybė vienuose tautoms, kultūroms per tekstą pažinti kitas kultūras, nes visi kultūriniai reiškiniai pirmiausia ir yra pateikti grožinės literatūros kūriniuose. Šie tekstai kartu yra nepaprastai reikšmingi istoriniai šaltiniai. Kiekvienos tautos grožinės literatūros svarbiausi veikalai yra kruopščiai saugomi ir verčiami į daugybę užsienio kalbų. Senųjų civilizacijų pažinimui ypač reikšmingi tapo jų literatūriniai epai ir išliko jie vien todėl, kad buvo verčiami į kitas kalbas, o jų siužetą savindavosi kitos kultūros ir jo pagrindu kurdavo savus. Tokiu būdu tautos keisdavosi kultūra ir pažindavo geriau viena kitą.

Taigi svetimų šalių grožinė literatūra atveria galimybę skaitytojams susipažinti su kitų tautų pasiekimais, kultūromis, literatūros lobiais. Žinoma, sunku nesutikti, kad net ir geriausias vertimas niekada neatstos originalo kalba parašyto literatūros kūrinio, ne taip tiksliai perteiks jo nuotaiką bei tarp eilučių slypinčius niuansus. Kita vertus, tikrai verti dėmesio kūriniai privalo būti išversti net ne į vieną, bet į kuo daugiau užsienio kalbų, o vienas žmogus geriausiu atveju gali skaityti originalus tik keliomis kalbomis. Todėl ypatingos pagarbos nusipelno tie vertėjai, kurie įdėdami nepaprastai daug pastangų, ryžtasi versti literatūros kūrinius. Tik tokių vertėjų dėka žymiųjų literatūros genijų, tokių kaip Homero ir Šekspyro, Dantės ir Gėtės, Tolstojaus ir Dostojevskio, palikimas tapo žinomas visam pasauliui, o kartu pažinta ir šių rašytojų aplinka, laikmečio dvasia, kultūriniai aspektai.

Taigi yra labai svarbu, kad vertėjas ne tik mechaniškai verstų tekstą, bet tinkamai sugebėtų vertimu perduoti būtent kitų tautų kultūrinės ypatybės, atsispindinčias jų literatūroje. Esminė vertimo proceso ir vertėjo darbo suvokimo klaida yra manymas, jog tam, kad vertimas būtų išties geras, verčiančiajam reikia puikiai mokėti abi kalbas. Tačiau svetimos kalbos mokėjimas dar nereiškia svetimos kultūros išmanymo, o be supratimo ir pažinimo kita kalba kalbančios tautos, neįmanoma pilnai suprasti to, kad išreiškta jos grožinės literatūros kūriniuose. Rusų lingvistas ir literatūros teoretikas Roman Jakobson plačiai tyrinėjo vertėjo darbo svarbą literatūros vertimuose (Jakobson, 1966). Jis išreiškė mintį, kaip vertėjui sugebėti perduoti tekste esančias ir dažnai ne iš

karto pastebimas tautinės subtilybės kitai tautai: *vertėjas privalo matyti kas “paslėpta” tarp eilučių, nes tai, kas parašyta vienu sakiniu, pajutus gali būti nusakoma penkiais sakiniais* (Jakobson, 1966, p. 221).

Tad geram vertimui neužtenka puikiai mokėti abi kalbas. Kaip rašo vertimo teoretikas Vilen Komissarov: *be kalbos vertime antrasis dominuojantis faktorius yra kultūra, kuri ir komplikuoja šį procesą* (Komissarov, 1985, p. 89). Grožinės literatūros kūriniuose ypatingai atsispindi kultūriniai tautų skirtumai ir skirtingos pasaulėžiūros, kurių perteikimas yra sudėtingas ir iki šiol diskutuotinas dalykas, neturintis galutinio tobulo varianto. Todėl kaip bus išverstas tekstas, iš esmės priklauso nuo vertėjo. Jo suvokimo, pasaulio supratimo, išmanymo, ir galų gale net keliamo reikalavimo jam – mokėti ne tik šias kalbas, bet ir pažinti kultūras, kurių kalbas, grožinės literatūros veikalus vertėjas apsiima versti. Ir svarbiausia, jog nuo jo bandymo vertimu perteikti svetimos kultūros sąmonę, emocijas, skirtingą mąstyseną, galbūt specifinį gyvenimo būdą, priklausys daugelio skaitytojų susikurtas įsivaizdavimas. Vertėjui tenka didelė atsakomybė dar ir todėl, kad nuo jo priklauso, kokią vertimo tendenciją pasirinkti. Grožinėje literatūroje vyrauja ne pažodinis, o prasmės perteikimo vertimo būdas. Tai laisvesnis vertimo tipas, pasak Jakobson, reikalaujantis iš vertėjo ir tokių savybių kaip puiki vaizduotė ar kūrybingumas (Jakobson, 1966, p. 235). Iš vertėjo yra reikalaujama būti kūrybišku, lanksčiu teksto atžvilgiu, vaizduotės pagalba bandyti suprasti kartais nesuprantamą originalo teksto mintį. Tačiau ši vertėjui suteikta laisvė neatpasakoti verčiamo kūrinio pažodžiui ir galimybė interpretuoti tekstą, vėl kelia abejones vertėjo darbu – kaip sklandžiai ir tiksliai tekstas bus perteiktas, nes vertime leidžiama žodžius keisti sinonimais, bet prasmė turi likti ta pati. Labiausiai smerktina yra vertėjo savivalė, kai dėl neprofesionalumo ar dėl vertimo skubos, išverstas tekstas prasmės atžvilgiu daug kur nutolęs nuo originalo. Iki šiol abejojama dėl daugelio senųjų tekstų: epų, mitų, grožinės literatūros veikalų autentiškumo, kurie buvo versti į kitas kalbas ir pirminio teksto neišliko. Lygiai taip pat klaidinami ir verstinio teksto skaitytojai, kai išverstas tekstas atpasakoja ir perteikia kitokią išpūdį, prasmę, nei pateikta pirminiame tekste. Tiek Jakobson, tiek Komissarov mini ir svarbą skaitytojo sugebėjime suvokti tekstą. Autoriai teigia, kad skaitytojo savišvieta, kitų kultūrų pažinimas taip pat yra reikšmingas faktorius, iš dalies leidžiantis atsiriboti nuo kritikos vertėjui dėl savo paties nesupratingumo ar, atvirkščiai, plataus supratimo. Tačiau vertimo tyrinėtojai taip pat teigia, kad kiekvienas skaitytojas išverstą literatūrinį kūrinį neišvengiamai suvoks subjektyviai, todėl vertėjo darbo atsakingas tikslas yra bent jau išversto teksto adresato nesuklaidinti. Tai suprantant nebėra keista, kodėl toks svarbus vertėjo profesionalumas, aukštas vertimo lygis, stropumas, talentas, patirtis, daug kitų savybių ir svarbiausia: vienos ir kitos kultūros išmanymas, pažinimas, suvokimas.

Filosofas ir teologas Franz Rosenzweig savo veikale apie vertimą ir vertėjus ypatingai akcentuoja vertėjo profesionalumą, idealizuoja vertėjo darbą, įvardindamas jį kaip misiją

tarpininkauti tarp dviejų skirtingų kultūrų, tuo būdu patį vertėją vadindamas tarpininku (Rosenzweig, 1995). Taip grožinės literatūros vertimuose vertėjas tampa tarpininku, kurio pareigos ir atsakomybė pasidaro daug aukštesnė nei vertėjo: *vertėjas tampa tarpininku, sujungiančiu dvi kultūras, pernešančiu vienos patirtį kitai, tai sugeba tik aukštos kvalifikacijos ir plačios pasaulėžiūros vertimo meno išmanytojai* (Rosenzweig, 1995, p. 67). Prancūzų filosofas ir lingvistas Paul Ricoeur savo knygoje *Apie vertimą* (Ricoeur, 2010.) rašo: *Vertimo aktas iš tiesų užmezga ryšį tarp dviejų partnerių: svetimšalio (sąvoka, jungianti kūrinį, autorių ir jo kalbą) ir skaitytojo (išversto kūrinio adresato). Ir tarp jų – vertėjas, kuris perteikia, perkelia visą žinią iš vienos kalbos sistemos į kitą* (Ricoeur, 2010, p. 8). Būtent ši tarpininko būklė ir nulemia, pagal Franz Rosenzweig, paradokso išbandymą, pasak kurio, vertimas – tai tarnystė dviem ponams: svetimšaliui su jo kūriniu ir skaitytojui su jo troškimu savintis; svetimšaliui ir skaitytojui, gyvenančiam toje pačioje kalboje, kaip ir vertėjas. Friedrich Schleiermacher, vokiečių teologas, vertėjas ir filosofas, minėtą paradoksą apjungė dviem frazėmis: *atvesti skaitytoją pas autorių* ir *atvesti autorių pas skaitytoją* (Schleiermacher, 2002).

Iš tiesų, tam, kad padėti susikalbėti autoriui ir skaitytojui, kai jie yra skirtingų tautų ir kultūrų atstovai, vertėjo darbas tampa itin reikšmingas ir atsakingas. Todėl, remiantis šių nagrinėtų vertimo teorijos išmanytojų nuomone, vertėjas turi ne tik puikiai mokėti kalbą, iš kurios verčia, ir kalbą, į kurią verčia, bet ir iš vidaus pažinoti šiomis kalbomis kalbančių tautų kultūrą, jos specifiką ir ypatybes.

2. 3. Vertimo tendencijų dilema: pažodinis ar prasmės perteikimas

Klausimas, kaip perduoti kultūros pojūtį, išreikštą originalo tekste į kitas verčiamas kalbas, yra seniai sprendžiamas ir dar vis nesutariama dėl vieno – geriausio ir tinkamiausio vertimo. Iš tiesų, net neįmanoma pritaikyti vieną vertimo techniką visiems verčiamiems tekstams. Įnoringa šio proceso dalis yra teksto, kūrinio žanras. Pavyzdžiui moksliniams tekstams ir poezijai bus panaudota visiškai skirtinga vertimo technika. Verčiamas mokslinis tekstas privalo perduoti tikslią žodžių reikšmę, tuo tarpu poezijoje labai svarbu rimas, sąskambis, taigi verčiant originalo žodžiai keičiami sinonimais, ieškoma tinkamesnio derinio ir dažnai didelė dalis poezijos vertimo neatitinka tikrojo teksto, norint išsaugoti eiliuotumą keičiama net prasmė. Grožinė literatūra nėra įtalpinta nei į pažodinį, nei į rimo rėmus. Tačiau čia ir susiduriama su dilema – ar versti žodis į žodį, ar visgi siek tiek pakeitus sakinio struktūrą bandyti perteikti tikslesnę prasmę. Šie du vertimo variantai yra pagrindiniai, dėl kurių nuo seno iki pat šiol kyla daug diskusijų vertėjų ir visų tų, kurios liečia vertimas, tarpe.

Vienas geriausių Lietuvos vertėjų Leonas Petravičius savo straipsnyje *vertimo istorija* mini, jog vertimo pradžia Europoje reikėtų laikyti III a. pr. Kr., kai iš hebrajų į graikų kalbą buvo išverstas Senasis Testamentas, vadinamoji Septuaginta. Vertimas taip pavadintas dėl to, kad, pasak legendos, septyniasdešimt dienų septyniasdešimt vertėjų (lot. septuaginta - septyniasdešimt) vertė Senąjį Testamentą nebendraudami vienas su kitu, bet Dievo įkvėpti išvertė visi vienodai. Nors Biblijoje neapsieinama be mitų, tai, jog buvo pasirinkti septyni vertėjai, kad verstų vieną ir tą patį tekstą, rodo, jau tuo metu aukštą supratimą, poreikį bei reikalavimą kuo tikslesnės originaliojo teksto prasmės perdavimo. Būtent šis Senojo Testamento vertimas turėjo didelę reikšmę graikams: supažindino juos su žydų religija, istorija, kultūra.

Grožinės literatūros vertimo laikai Europoje prasidėjo, kai susidūrė dvi didžiosios senovės civilizacijos: graikų ir romėnų. Graikų jau buvo begęstanti, o kylanti romėnų kultūra perėmė didelę dalį graikų palikimo. Ypač didelis susidomėjimas buvo graikų literatūra, jų mąstytojais, filosofais ir poetais. Šiame darbe apie šias senąsias kultūras užsimenama todėl, kad čia buvo pradžia vertimo ir jo problematikos, kuri išlikusi iki šiol. Taigi pats vertimo supratimas, galima sakyti, nekito daugelį amžių. Būtent romėnų rašytojas Ciceronas, versdamas graikišką literatūrą, iškėlė teorinių minčių apie vertimo principus. Jis teigė, jog versdamas graikų rašytojus stengiasi būti ne vertėjas amatininkas (interpres), bet rašytojas menininkas (orator). Jis verčiąs tomis pačiomis mintimis, posakiais ir išraiškos formomis, bet žodžius vartoja kaip esą įprasta. Ciceronas teigia: *Laikiau, kad nereikalinga žodį perteikti pažodžiui, tačiau išlaikiau išraiškos pobūdį apskritai ir visų žodžių reikšmes, nes man atrodo, kad skaitytojui reikia pateikti ne tą patį žodžių skaičių, o tą patį jų svorį* (Petravičius). Sakydamas, kad jis nesistengia žodį perteikti pažodžiui (verbo verbum reddere), Ciceronas iškelia didžiąją vertimo problemą, kuri vienaip ar kitaip sprendžiama ir iki mūsų laikų: **ar versti pažodžiui, tiksliai prisilaikant originalo teksto struktūros, ar versti laisvai, literatūriškai, perteikiant tiktai originalo teksto prasmę.** Ciceronas aiškiai palaiko laisvo, kūrybiško vertimo principą. Jo vertimai perteikė graikų kultūros palikimą romėnų skaitytojams.

Tačiau iš šio vertimo – pagal prasmę – būdo, kyla ir kita problema: pernelyg laisva verčiamojo teksto interpretacija, kuri, dar blogesniu atveju, veda prie teksto perdirbimo, prikūrimo. Tai, žinoma, vertėjo (taip pat leidėjo) atsakomybė ir sąžinė bei kompetencija. Tai nagrinėsime vėliau. Šių dienų dalis visuomenės yra pajėgi atpažinti plagiatą, nor ši problema išlieka. Tačiau daugelis romėnų taip ir liko šventai tikėti, jog skaito tuo metu dariusios itin stiprią įtaką graikų literatūros kūrinius. Dėl nesupratimo apie vertimą, vertimo patirties ir tradicijų nebuvimo arba tiesiog dėl nemokšiško daugelis Romos rašytojų užuot nuosekliai vertė, išlaikydami tik apytikslį siužetą tiesiog perdirbinėjo graikų literatūros kūrinius romėnų skaitytojams.

Vertimo supratimas pasikeitė Viduramžiais. Laikais, kai buvo manoma, jog visur slypi Dievo valia, nebuvo galima keisti net verčiamų tekstų žodžių sinonimais, ypač liturginių, tokių

tekstų buvo daugiausia. Gausiuose Viduramžių epochos vertimuose įsigalėjo dvi pagrindinės tendencijos. Biblija ir kiti religiniai bei liturginiai tekstai buvo verčiami labai pažodiškai, prisilaikant netgi originalo žodžių skaičiaus ir jų tvarkos. Buvo manoma, jog Dievo žodis yra neliečiamas ir vertėjas neturi teisės čia ničnieko keisti. Buvo tikima, jog šventajame Rašte net žodžių tvarka yra misterija. (Eco, 2001, p. 20). Todėl mintys tokių vertėjų kaip Jeronimas arba Evagrius, raginusių nepaisyti žodžių skaičiaus, tuo metu atrodė labai neįprastos ir drąsios. Kita tendencija buvo besiplečiančios arabų kultūros tekstai. Viduramžių epochoje Artimuosiuose Rytuose ir šiaurės Afrikoje įsigali ir labai ekspansyviai plečiasi arabų kalifatai. Suklesti arabų kultūra, teologijos, filosofijos ir gamtos mokslai. Į arabų kalbą iš graikų ir hebrajų verčiami filosofijos, medicinos, matematikos, astronomijos, geografijos veikalai. Kai kurie graikų mokslo laimėjimai, ypač medicinos ir farmakologijos srityje, Vakarų Europą pasiekė tik arabiškų vertimų dėka, kadangi originalai žuvo. Šį patyrimą XII amžiuje apibendrina žydų medikas, filosofas ir Talmudo žinovas Maimonidas (Rabbi Mose ben Maimon, 1135-1204). Savo laiške iš Kairo Maimonidas samprotauja apie vertimą panašiai kaip Ciceronas ar Jeronimas: *Kas nori versti iš vienos kalbos į kitą ir imasi kiekvieną žodį perteikti tokiu pat kitos kalbos žodžiu, turės didelių sunkumų ir jo vertimas išeis abejotinas ir painus. Taip nereikėtų daryti. Priešingai, vertėjas turi pirmiausiai suprasti minties eigą, ją išsiaiškinti ir pateikti taip, kad ji vertimo kalba būtų suprantama ir skaidri. To pasiekti kartais galima tik pakeičiant išdėstymo tvarką, perteikiant vieną žodį keliais ar kelis vienu, išleidžiant kai kuriuos posakius, o kitus pridedant, kol minčių raida taps visiškai aiški ir permatoma, išraiška suprantama ir atitinkanti tą kalbą, į kurią verčiama* (Wieland, 1979).

Renesanso epocha siejama su socialiniu ir kultūriniu atgimimu, atgimsta ir vertimas. Buvo atmestas Viduramžių pažodišką vertimą ir grįžta prie Antikos vertimų tradicijos, prie Cicerono, Horacijaus, Jeronimo pažiūrų. Pirmiausiai šiuo laikotarpiu susiformuoja Europos nacionalinės kalbos; jos vis labiau įsigali teisėje, diplomatijoje, moksle, literatūroje, valstybiniuose raštuose, pamažu išstumdamos lotynų kalbą. Atsiranda pirmosios knygų spaustuvės. Knygos darosi žymiai pigesnės, jų atsiranda daugiau, smarkiai išsiplečia skaitytojų ratas. Tokie „eiliniai“ skaitytojai dažnai nemokėdavo lotynų kalbos, juo labiau graikų, hebrajų ar arabų. Todėl vertimai į „nacionalines“ kalbas darosi vis reikalingesni. To meto Prancūzijoje pasirodo Etienne'o Dolet traktatas *Apie būdą gerai versti iš vienos kalbos į kitą* (Manière de bien traduire d'une langue en autre, 1540). Šiame traktate Dolet nusako penkias pagrindines taisykles, nė kiek nepraradusias aktualumo ir šiandien:

1. Gerai suprasti verčiamo autoriaus mintį ir jo aprašomą dalyką.
2. Gerai mokėti ir originalo, ir vertimo kalbą.
3. Nesilaikyti paradiškumo.

4. Vengti svetimžodžių (lotynizmų) ir laikytis gyvos šnekamosios kalbos.
5. Stengtis rašyti geru, sklandžiu, nepretenzingu ir vienodu stiliumi.

Naujas posūkis vertimo istorijoje įvyko su romantizmo epochos atėjimu. Romantikas rašytojas ir poetas Clemensas Brentano, 1778-1842) savo romane *Godwi* yra tiesiog pasakęs: *Romantizmas – tai vertimas* (Petravičius, 2008). Romantikai jautė pašaukimą versti ir vertė labai daug. Todėl darėsi būtina apibrėžti pagrindinius vertimo principus. Pirmoji gero vertimo prielaida – vertėjas turįs tobulai mokėti svetimąją ir gimtąją kalbą. Šis mokėjimas turįs būti gyvas, tai yra ne vien teoriškas pažinimas, bet ir praktiškas vartojimas.

Vokiečių filosofas Wilhelm von Humboldt bando apibrėžti vertimo principus ir rasti kriterijus vertimo analizei. Vertėjas, anot Humboldt, turi išsiaiškinti visas originalo kalbines dimensijas, kad galėtų šią visumą perteikti savo vertime. Toks išsiaiškinimas galimas dviem būdais. Pirmasis – tai racionalus būdas, įvairių kūrinio kalbos klodų analizė: žodyno, gramatinės sintaksinės sakinių struktūros, eilėdaros, ritmikos ir t.t. Visi šios analizės elementai turi rasti absoliučiai pilną išraišką kitos kalbos priemonėmis. Tam reikalingas begalinis racionalus darbas, kurį, be to, nulemia tautologija: grįžti prie to, nuo ko pradėta. Trumpesnis kelias yra intuityvus kūrinio suvokimas, kai siekiama iš karto apimti kūrinio visumą. Tačiau be racionalios kontrolės toks kelias yra rizikingas, reikalinga ir viena, ir kita. Be to, svarbus ir trečias faktorius – meninė, kūrybinė galia. Šiuos vertimo būdus Humboldtas papildė savo kalbinėmis idėjomis. Lygindamas įvairias kalbas, filologas pastebi bendrumus ir skirtumus. Sunkumai atsiranda jau verčiant paskirus žodžius. Vienos kalbos žodis, išskyrus nedaugelį atvejų, niekada nėra visiškai tolygus kitos kalbos žodžiui: kiekviena kalba tą pačią sąvoką išreiškia kiek kitaip, su kitais prasmių ar jausmų niuansais, kitokiu stiliaus lygmeniu ir pan. Todėl alfabetiniai žodynai, tarytum sugestionuojantys prasmių matematinę lygybę, yra nepakankami. Geras vertėjas turi labiau remtis teksto visuma, turiniu, vidine kalbos forma. Labai svarbūs vertėjui yra sinonimų žodynai. Alfabetiniai žodynai atspindi kalbą kaip kažką statiška, sinonimų žodynai atskleidžia kalbą kaip intelektinį aktą. Nors žodžių vertimui Humboldtas skiria didžiausią dėmesį, tačiau nepamiršta ir gramatinės bei metrinės-toninės kalbos pusės, ypač sakinio struktūros, kur vertėjas turi daug daugiau varijavimo galimybių negu versdamas pažodžiui. Tuo pačiu pridurdamas, jog net ir geriausi, rūpestingiausi vertimai smarkiai skiriasi nuo originalo. Tačiau tas neturi atbaidyti nuo vertimo (Petravičius, 2008).

Ši aptarta vertimo istorija, kuri ilgus amžius buvo ne tik pasirinkimas tarp dviejų: žodinio ir prasmės perteikimo vertimų, bet ir įvairių požiūrių bei teorijų kova, galima buvo tikėtis, kad išsispręs Naujaisiais laikais ir leis sukurti daugiau ar mažiau vieningą požiūrą į vertimą. Tačiau taip neatsitiko. Nacionalizmo ir pažangos laikais nauja kova kilo tarp tautų ir kalbų, kurių iškeltas principinis tikslas buvo kovoti už savo gimtąją kalbą, nes tikėta, kad ji yra pranašesnė už kitas, todėl vertimo procese gali būti artimiausia tobulai kalbai. Su nacionalinės kalbos gynimo idėja ir

laikymo ją lingvistine prasme viršesne už kitas atsirado ir kova dėl vertimo pranašumo. Kiekviena didesnė ir galingesnė tauta tikėjo, kad į jokią kitą kalbą taip gerai nepavyks išversti, kaip į jų nacionalinę kalbą. Vokiečiai tikėjo, kad jų kalba labai lanksti, prancūzai apie savo kalbą sakė tą patį, pridurdami, kad ji dar ir turtinga sinonimų žodynu. Anglai jau tada savo kalbą laikė universalia ir tinkančia visoms tautoms. Reiškėsi ir rusų kalba, kuri kaip savo pranašumą kėlė mažybinių žodelių, lyriškumo ir poetiškumo išskirtinumą (Bradby, 2001, p. 61-63). Šiuos Naujųjų laikų kalbinius tautų bruožus aptariame todėl, kad ir dabar, šiais laikais, tautų etnocentrizmas nėra išnykęs ir vertimo sferoje pastebimas nepagrįstai pasireiškiantis didesnių Europos tautų lingvistinis pranašumas prieš mažakalbes tautas. Grožinėje literatūroje, be tarptautine pripažintos anglų kalbos, taip pat dalinai prancūzų, už autoritetingumą kovoja vokiečių, italų, ispanų, rusų kalbos. Goethe apie vertimą vokiečių kalba sakė: *Kitos tautos greitai ims mokytis vokiečių kalbos, nes pamatys, jog tai atstoja beveik visų kitų kalbų mokymąsi; juk beveik iš visų kalbų mes turime puikiausius vertimus vokiečių kalba. Vokiečiai atlieka vertėjo darbą ir dėl to patys darosi turtingesni. Didelis mūsų kalbos lankstumas daro vokiškus vertimus ištikimus ir tobulus* (Petravičius). Kita vertus, toks varžymasis tarp kalbų nulėmė žymų tobulėjimą vertimo profesionalumo atžvilgiu. To meto vertimo teorija savo esminiais bruožais buvo gana išbaigta. Kaip svarbiausias tikslas, iškelta mintis apie identiškumą kaip siektiną vertimo idealą ir mintis apie siektiną istorinę vertimo ištikimybę. Net ir šių laikų vokiečių vertimo koncepcijos vienaip ar kitaip interpretuoja Romantizmo laikų vertimo teoriją. Vokiečių vertimo tradicija laikoma viena racionaliausių. Kalbant apie kultūros išsaugojimą vertime vokiečių mokyklos atstovai visada pabrėžia, kad dviejų kalbų žodžiai ir sąvokos niekada absoliučiai nesutampa, o yra tarytum du apskritimai, kurių centrai yra greta vienas kito. Skirtingose kalbose tas pats žodis dažniausiai turi skirtingas *modifikacijas*. Todėl vertimas niekada negali būti absoliučiai adekvatus (Schopenhauer). Tokie teiginiai patvirtina šiame darbe iškeltą hipotezę, kad vertimas negali pernešti visų kultūrinių bruožų dėl jau minėto pačio vertimo toobulo atitikimo negalimumo.

Kitas vokiečių filosofas, hermeneutinės krypties kūrėjas Hans Georg Gadamer vertimą stengiasi ištirpdyti hermeneutikoje. Anot jo, teksto vertimas, kad ir kaip vertėjas įsijaustų į originalą, nėra pirmąkartinio kūrybos proceso atgaivinimas, o tik teksto atkūrimas, aiškinantis, interpretuojant tai, kas jame pasakyta. Ištikimybės originalui reikalavimas negali panaikinti esminio kalbų skirtumo. Skirtingi vertėjai visada skirtingai interpretuoja kūrinį, panašiai kaip aktoriai dramos tekstą ar muzikos kūrinį atlikėjai partitūrą. Žmogiškasis pažinimas ir suvokimas visada yra interpretacija, kuri visada gerokai nutolusi nuo galutinio ir tikro pažinimo ir suvokimo. Suvokimo vyksmas ir yra interpretacija. Šiam darbui ypač aktualios Gadamer mintys, kurios atitinka iškeltos kultūros problematikos vertime pagrindines priežastis, jog skirtingi vertėjai visada skirtingai interpretuos verčiamą kūrinį, kaip ir skirtingai bus interpretuojamas skaitytojų skaitomas tekstas.

Remiantis Petravičiaus *vertimo istorijos* apžvalga, reiktų paminėti ir jau aptartų vyraujančių tautų įtaką vertimo teorijos vystymuisi. Anglų vertimo teorija atsižvelgė į itin reikšmingą, tačiau vertimo kritikų ne visada prisimenamą faktą. Tai senovinių tekstų vertimas į dabartinius laikus. Čia jau liečiamas ne tik vertimas iš kalbos į kalbą, bet ir keblus uždavinys, perteikti prieš šimtus ir net tūkstančius metų gyvavusių civilizacijų kultūrinę aplinką. Senovės Egipto, akadų, hetitų, Senovės Graikijos ir Romos tekstai atitrūkę nuo dabarties ne tik kultūrinių elementų visišku neatitikimu, bet ir laiko atžvilgiu. Skaitydamas šiuos tekstus, skaitytojas jaučia epochos, vietos ir laiko skirtumus. Todėl tokių tekstų vertimas dėl kultūrų gyvenimo skirtingumo atitrūkimo laike yra ypač sudėtingai perteikiamas. Naujieji Homero vertimai į anglų kalbą pabrėžia, jog nuo vaizduojamų įvykių ir herojų, nuo Achilo ir Odisejo skaitytoją skiria trijų tūkstančių metų laikotarpis. Tam, kad skaitytojas jau iš anksto galėtų nusiteikti keltis į praeitį ir susipažinti su jam nepažystamo pasaulio aplinka. Kai kurie anglų etnografai, Londono lingvistinės mokyklos atstovai, verčiant tokio pobūdžio tekstus rekomenduoja patį paraidiškiausią, mechaniškiausią vertimą, kokį tik galima įsivaizduoti, nepaisant net anglų kalbos gramatikos taisyklių. Toks vertimas rekomenduotinas, kai reikia perteikti labai tolimų, egzotiškų kalbų struktūros ir psichologijos skirtumus nuo anglų kalbos.

Prancūzai pabrėžė, kad vertimui niekada nebus įmanoma taikyti griežtų taisyklių. Taip yra todėl, jog vertimas yra atskira veikla su jai būdingais dėsniais, kurios – kaip ir kitų meno šakų – neįmanoma paaiškinti griežtomis, objektyviomis taisyklėmis. Kartu pabrėžė, kad yra daug vertimo rūšių, priklausomų nuo verčiamo teksto, vertėjo ir pirmiausia skaitytojo, kuriam vertimas skiriamas. Išskiriamos dvi pagrindinės vertimų grupės: Pirma, vertimai, kuriuose tekstas *natūralizuojamas*, tai yra, verčiamas taip, jog vertimas daro įspūdį teksto, parašyto ir suredaguoto vertimo kalba. Tokie vertimai perteikia originalo kūrinių, neišlaikydami jo kalbos atspalvio, laiko dvasios, kultūros skirtingumo. Vertėjas gali stengtis *išversti* bendrą kūrinio atmosferą, smulkmeniškai nesilaikydamas jo istorinių detalių ar skirtingos kultūrinės atmosferos. Natūralizuodamas tekstą, vertėjas kartu neišvengiamai jį modernizuoja. Toks vertimas yra, deja, pasitaikantis šių dienų greito knygų rašymo, vertimo ir platinimo naujoje bangoje, ypač lengvo pobūdžio grožinės literatūros kūriniuose. Tačiau jis yra laikytini žemo lygio. Antra vertimų grupė, tokie vertimai, kai verčiama kiek įmanoma labiau išlaikant prasmę, žodžius paliekant autentiškos reikšmės ir skaitytojas nuolat jaučia svetimumo įspūdį, jaučia, kad skaito tekstą nors ir gimtąja kalba, tačiau su tipiškais semantinėmis, morfologinėmis ir stilistinėmis svetimos kalbos savybėmis. Nuolat jaučiamas svetimos kalbos, epochos ir kultūros atspalvis. Čia taip pat kyla įvairios problemos ir netikslumai, priklausomai nuo to, ką vertėjas labiausiai stengiasi perteikti: kalbos originalumą, laiko atmosferą ar specifiską kultūrinę atmosferą.

Apibendrinant verta paminėti, kad tobulas vertimas neįmanomas. Tai atskleidė išnagrinėtos priežastys, jog verstinis tekstas bet kurio atveju visiškai nesutaps su originalu. Tačiau aukšto lygio

vertimas įmanomas, jei, pirmiausia, pakankamai profesionalus yra jį atliekantis vertėjas. Minėta vertėjo kompetencija ir darbo stropumas, kuris ypač reikalingas šiame darbe, yra tie faktoriai, kurie vertimą artina prie jo pirminio teksto. Ir galiausiai daug ką lemia pasirinkta vertimo technika. Kultūrinės subtilybės geriausia perduoda vertimas, kuriame bandoma perteikti prasmę, nekeičiant žodžių ar sakinių ieškoma geriausio, labiausiai atitinkančio prasmę jų vertimo. Nors sukaupęs didžiulis vertimo istorinės raidos patyrimas, kaip įveikti barjerus tarp skirtingų kalbų ir kultūrų, tačiau, išskyrus vieną ar kitą principinį klausimą, nėra vieningo požiūrio į vertimą, jo teoriją ir praktiką. Tačiau geras ir kruopštus vertimas, kuris ne interpretuoja faktų, o bando perteikti juos ta pačia pirmine forma, svarbus kiekvienam skiatytojui kaip tikslus ir patikimas kitos kultūros pažinimo būdas.

3. KULTŪROS PROBLEMATIKA GROŽINĖS LITERATŪROS VERTIMUOSE

3. 1. Grožinė literatūra kaip kultūros perdavimo būdas

Grožinė literatūra, tai literatūros (terminas kilęs iš lotyniško žodžio *littera*, reiškiančio raidę) rūšis, kuriai priskiriamas bet kurios formos pasakojimas, kuris gali būti realistinis, o dažniau pusiau realistinis ar išgalvotas (Kompiuterinis tarptautinių žodžių žodynas, 2003). Grožinė literatūra viena iš literatūros rūšių geriausiai atspindinčių kultūrą. Dėl pasakojamosios formos autoriai turi galimybę į jos turinį sutalpinti daug kultūrinių elementų, o pats pasakojimas dažniausiai ir atpasakoja vienos ar kitos kultūros gyvenimo specifiką, išskirtinumą. Ypatingai išskirtinumą, nes autoriai visada nori savo kūriniu pasakyti kažką įdomaus, išskirtinio, dar negirdėto niekur kitur, todėl grožinė literatūra, kaip išsireiškia rusų rašytojas Vladimiras Nabokovas (Nabokov, 1965), yra labai turtinga įvairiausių kultūrinių reiškinių saugykla; kiekviena eilutė, kurią autorius sukuria, neišvengiamai remiasi jo paties kultūriniu patyrimu, todėl kiekviename sakinyje, nestokojant atidumo, galima pajusti ir atrasti kultūrinių bruožų ir atvaizdų.

Grožinė literatūra yra gana palanki vertimui dėl negriežtos, jai leistinos laisvesnės vertimo technikos naudojimo. Mokslinė, teisinė ar panaši literatūra reikalauja didelio tikslumo, todėl ją verčiant kiekvienam žodžiui yra ieškomas kuo tikslesnę prasmę atitinkantis žodis kitoje kalboje. Kultūrinius aspektus gali perteikti eilėraščiai, sonetai (tai eiliuotoji grožinė literatūra), tačiau juos verčiant jų reikšmė labai nukenčia, nes pirmiausia yra laikomasi rimo, t.y. svarbiausia poezijos vertimo užduotis – išlaikyti eiliuotumą, todėl eilėraščių prasmė dažnai keičiama ir ne visada randamas adekvatus išsireiškimas kitose kalbose, taigi kultūriniai elementai taip pat lieka perduoti ne tiksliai arba apskritai pakeisti. Todėl grožinės literatūros pasakojamųjų kūrinių vertimas, kur didžiausias dėmesys teikiamas tos pačios prasmės perteikimui, kultūriniu požiūriu yra labai vertingi darbai.

Tačiau greta teigiamų grožinės literatūros kaip skirtingų kultūrų saugotojos ir vertimo pagalba pernešėjos bruožų yra ir skeptiškas požiūris. Bene didžiausias komplikuotumas tai, jog informacija yra ne verbalinė, o tekstinė. Tokiu būdu nevyksta tiesioginis dialogas tarp informaciją perduodančiojo ir ją gaunančiojo. Gaunantysis, negali būti tikras, ar ją suprato teisingai. Negalys perklausti siuntėjo, turi pasikliauti savo suvokimu ir tikėti, jog tai, ką suprato ir buvo būtent tai, ką autorius norėjo pasakyti. Šis bruožas suteikia galimybę atsirasti susikalbėjimo paklaidai tarp autoriaus ir skaitytojo, ir dar didesnei jei tekstas yra verčiamas, tada į procesą įsijungęs jau minėtas vertėjas-tarpininkas, gali dar labiau nutolinti tikrąją prasmę.

Taigi grožinė literatūra yra pilna kultūrinių reiškinių ir tai puikus būdas jiems įamžinti. Vieni veikalai turtingesni šių bruožų, kiti skurdesni. Vieni autoriai sugeba ypatingai aiškiai ir vaizdžiai perteikti savo kultūrinį jausmą, kiti išdėsto tai sunkesniu stiliumi. Tačiau kiekvieno kultūrinio elemento pastebėjimas tekste ir supratimas smarkiai priklauso jau nuo minėtų ir išnagrinėtų pagrindinių privalumų: vertėjo profesionalumo, vertimo technikos, kultūrinių bruožų sudėtingumo ir skaitytojo sugebėjimo suprasti, t.y. skaitytojo išsilavinimo lygio ir patirties, jo pasaulėžiūros platumo bei tekste aprašytos kultūros pažinimo.

3. 2. Tarpkultūrinis nesusikalbėjimas vertime

3. 2. 1. Žodžių, sąvokų bei jų semantinės išraiškos ypatumai ir skirtumai

Vienos kalbos žodis, išskyrus nedaugelį atvejų, niekada nėra visiškai tolygus kitos kalbos žodžiui: kiekviena kalba tą pačią sąvoką išreiškia kiek kitaip, su kitais prasmių ar jausmų niuansais, kitokiu stiliaus lygmeniu ir panašiai. Pirmiausia reikėtų išsiaiškinti, kas yra pats žodis. Žodis kaip ženklas yra dviplanis: 1) tai žmogaus sąmonėje egzistuojanti daikto ar reiškinio sąvoka (galima sakyti to daikto ar reiškinio reikšmė); 2) žodžio vaizdas sąmonėje. Reikia pabrėžti, kad šis žodžio vaizdas yra nebūtinai garsinis, vietoje garso gali būti spalvos, gestai ir panašiai. Svarbiausia žodyje yra ne jį išreiškiantys garsai, bet jo reikšmė (Mantrimas, 1999, p. 9).

Kuo skiriasi žodžio reikšmė nuo žodžio sąvokos, kitaip tariant koks yra skirtumas tarp žodžio turinio ir žodžio išraiškos, paašškinti galima per tokį pavyzdį: žodis *menas* turi atitikmenis įvairiose kalbose: rusų kalboje – „искусство“, vokiečių – „die Kunst“, anglų – „art“, graikų – „technē“ ir t.t. Akivaizdu, kad visi šie skirtingų kalbų žodžiai nurodo vieną ir tą pačią sąvoką, lietuvių kalboje vartojamą kaip „menas“. Bet kiekviena kalba šiai žodžio reikšmei suteikia kitokią atspalvį, kas iš esmės pakeičia šio žodžio turinio suvokimą, o tuo pačiu tai įtakoja ir keičia žmogaus suvokimo ir mąstymo procesą. Vokiečių kalbos žodis „die Kunst“ (*menas*) yra kilęs iš veiksmazodžio „können“ (sugebėti, galėti), taigi ir pati meno sąvoka yra suvokiama kaip valinis ir

kūrybinis aktas. Lotyniškasis meno atitikmuo atspindi darymo, ruošimo procesą, graikiškasis „technē“ vartojamas gyvybės suteikimo prasme ir t.t. Visa tai, skirtingos vienos ir tos pačios sąvokos reikšmės (Kišonaitė, 2003).

Žodžiams atrasti atitikmenis trukdo ne tik skirtingas jų suvokimas skirtingose kultūrose, bet ir pačių kalbų struktūros, jų gramatiniai neatitikimai. Lengviau viena kitą supras kultūros, kurių kalbos yra tos pačios kilmės ar naudoja panašią leksikologiją, sintaksę, morfologiją (žodžių sudėtis ir forma). Kaip išsireiškė šių dienų anglų kilmės sociolingvistas Peter Trudgill, verčiant skirtingų tautų literatūrą, jų kalbų gramatinė sandara yra labai svarbus faktorius, kuris yra ne mažiau svarbus kultūros atspindys (Trudgill, 1995, p. 71). Nesutampant ne tik semantiniams laukams, bet ir smarkiai skiriantis sintaksei, kalbų gramatikai, tos kalbos į kurią verčiama sakinių struktūra negalės perteikti tos pačios kultūrinės išraiškos, juo labiau nebylių konotacijų kupinų denotatų (tikrovės daiktas arba reiškiny, su kuriuo siejamas kuris nors kalbos vienetą, ženklą), kurie geriausiai apibrėžiami originalo kalbos žodyne ir tarsi dreifuoja tarp ženklų, sakinių ir trumpų ar ilgų sekų, tačiau tampa heterogeniškų keblumų visuma verčiant juos į kitą kalbą (Ricoeur, 2010, p. 11). Garsus lingvistas ir vertimo teoretikas Eugene Nida tam, kad būtų perteikta kuo tikslesnės sąvokos, siūlo prieš vertimą išsiaiškinti visas originalo kalbines dimensijas, kad ši visuma galėtų būti vertime panaudota ir perteikta (Nida, 1982). Toks išsiaiškinimas galimas dviem būdais. Pirmasis – tai racionalus būdas, įvairių kūrinių kalbos klodų analizė: žodyno, gramatinės sintaksinės sakinių struktūros, eilėdaros, ritmikos ir t.t. Visi šios analizės elementai turi rasti absoliučiai pilną išraišką kitos kalbos priemonėmis. Tam reikalingas begalinis racionalus darbas, kurį, be to, nulemia tautologija: grįžti prie to, nuo ko pradėta. Trumpesnis kelias yra intuityvus kūrinių suvokimas, kai siekiama iš karto apimti kūrinių visumą. Tačiau be racionalių kontrolės toks kelias yra rizikingas, reikalinga ir viena, ir kita. Be to, svarbus ir trečias faktorius – meninė, kūrybinė galia (Petravičius, 2008).

Lyginant įvairias kalbas, jų semantiniai ir sintaksiniai skirtumai lengvai pastebimi. Sunkumai atsiranda jau verčiant paskirus žodžius. Kaip pavyzdį, pasitelksime vertimo teoretiko Komissarov išnagrinėtą pavyzdį (Komissarov, 1985, p. 81 - 89): angliškas sakiny *the student is reading a book* ir jo vertimas į rusų kalbą *студент читает книгу* (studentas skaito knygą). Angliška šio sakinio išraiška yra turtingesnė savo gramatika. Iš panaudoto *Present Continuous* formos, galima suprasti, kad vyksmas yra procese, tuo tarpu tai išreikšti rusų kalboje jau reikėtų pasitelkti papildomų paaiškinimų. Taip pa iš angliškų artikelių galima suprasti ar studentas arba knyga yra ypatingi ar atsitiktiniai, šiuo atveju panaudotas *a* artikelis rodo, knyga neišskiriama, taigi tuo pačiu pasakoma, kad į ją dėmesio nereikia kreipti, ji tik įrankis, svarbesni kiti veiksniai. Rusų kalboje vėl gi tai suprasti būtini papildomi paaiškinimai. Kita vertus, rusiškasis vertimas yra turtingesnis kitokia informacija. Iš jo galima suprasti, jog *studentas* yra vyriškosios giminės, tuo

tarpu anglų kalboje tai išlieka neaišku. Taip pat žodis *смысл* rusų kalboje apibūdina aukštosios mokyklos studentą, tuo tarpu anglų kalboje *student* gali būti ir vidurinės mokyklos mokinys, aukštosios mokyklos studentas ar net neaukštos kvalifikacijos mokslininkas-stipendininkas. Taigi, šis pavyzdys parodo, jog vertimo ekvivalentiškumas neišreiškia absoliučios semantinės tapatybės.

3. 2. 2. Kultūrinių ypatybių perteikimo ir paaiškinimo komplikacijos

Tyrimuose, kurie skirti suvokti kaip literatūroje atspindintys kultūriniai reiškiniai yra perduodami šią literatūrą išvertus, labiausiai tyrėjus dominantis objektas yra daugiakalbiai ir keliuose kultūrose ilgą laiką gyvenę žmonės. Ypatingai didelį susidomėjimą kelia rašytojai, kurie rašo savo veikalus keliomis kalbomis, o dar didesni, – dėl vieno ar kitų priežasčių emigravę rašytojai, rašantys užsienio kalba apie savo gimtąją šalį ir jos kultūrą. Tai yra išskirtiniai atvejai, kai galima matyti ir nagrinėti žmogaus, galbūt dar vis nebyliai mėstančio gimtąją kalbą, o šių minčių išraišką tekste išliejantis svetimos kalbos žodžiais. Taip pat įdomus ir kultūrinių reiškinių aspektas: kaip ir koku būdu išreiškiami vienai tautai visiškai nepažįstami kitos tautos bruožai. Vienas žymiausių tokių rašytojų yra daugiakalbis Jungtinių valstijų rusas Vladimir Nabokov. Jis savo žymų romaną *Lolita* (1955), kuris yra įtrauktas tarp šimto geriausių XX a. romanų anglų kalba, pirmiausia parašė angliškai ir tik po dešimties metų pats išvertė į savo gimtąją rusų kalbą. Pats autorius neneigė jog tai keistas ir gan neįprastas procesas – versti savo knygą į savo gimtąją klabą. Pats šį vyksmą yra apibūdinęs, jog šis vertimas tai tarsi naujos knygos rašymas (Nabokov, 1965).

Taip priartėjome prie bene sunkiausios išpildymo prasme vertimo iš vienos kalbos į kitą dalies. Tai specifinių, paprotinių, tik tam tikrai kultūrai būdingų reiškinių ar reiškinių vertimas ir perteikimas į kitą kultūrą, kurioje jie visiškai nesuprantami ir visai neegzistuoja. Nabokov versdamas savo romaną *Lolita*, kuris parašytas remiantis amerikietiška kultūra, iš anglų į rusų kalbą yra sakęs: *Versdamas turiu daug sunkumų su terminais, ypač susijusiais su mašinos apibūdinimais, kuri neturi tokio neatsiejamumo su rusiškuoju gyvenimu, kokį turi su amerikietiškuoju. Taip pat turiu sunkumų randant atitinkamus terminus rusų kalboje rūbams, batų rūšims, baldų detalėms ir panašiai. Kita vertus, apibūdinimas mano aprašomosios nimfos, jos grakštumo bei svajingo, švelnaus amerikietiškojo peizažo labai delikaliai atsiskleidžia lyrinėje rusų kalboje* (Nabokov, 1965). Taigi, iš Nabokov pavyzdžio matoma, jog atitikmenų tam tikriems terminams kitoje kalboje gali paprasčiausiai nebūti dėl skirtingo istorinio, taip pat politinio ir kt. kultūrų vystymosi, geografinės padėties. Taip pat ir smulkesni pavadinimai, reiškiantys buities ar visuomeninių gyvenimo sričių daiktus, reiškinius, faktus, ar įvykius, kurių vertimo kitoje kalboje paprastai nebūna arba jie kitaip vadinami. Jau minėtas Komissarov savo tyrime *Kalba ir kultūra vertime: konkurentai ar kolaborantai* (Komissarov, 1991, p 33 - 47), tyrinėdamas amerikietiškosios kultūros vertimus į

rusų kalbą, mini tokius pavadinimus kaip *The Times*, *Oregon*, *Columbia Pictures*, *Roy Rogers*, kurie puikiai žinomi Amerikos kultūroje ir nereikalauja papildomų paaiškinimų. Tačiau verčiant į kitas kalbas, jie tampa: *laikraštis The Times*, *Oregon'o valstija*, *kino kompanija Columbia Pictures*, *Roy Rogers restoranai*. Be šių papildomų paaiškinamųjų žodžių, minėti pavadinimai kitų kultūrų atstovams nebūtų supracasti, nes yra konkrečios kultūros kūriniai.

Be sukurtų pavadinimų yra ir tokie neišverčiami reiškiniai, kaip geografiniai ar klimatiniai faktoriai, tradicijų išugdyti papročiai, reliktai, kurie neturi atitikmenų ar panašių prasmų kitose kultūrose. Richard D. Lewis savo knygoje *Kultūrų sandūra* (Lewis, 2002) mini tokius kultūrinius fenotipus kaip Gruzijos, Norvegijos, kalnai, Suomijos ežerai ir pan., tai yra tai, kuo šios šalys yra išskirtinės ir kuo jos labai didžiuojasi. Todėl tiesiog išvertus šias frazes jos neperteiks viso jų prasmės svorio ir reikšmingumo. Galimi papildomi aiškinimai, tačiau jų vertime yra vengiama, nes jie apsunkina tekstą, o ir paaiškinus pojūtis nepersiduos. Todėl šis klausimas yra plačiai keliamas ir diskutuojamas daugumos vertėjų, lingvistų, kultūrologų, ar įmanoma tekstu perduoti ne tik informaciją, bet ir kitos tautos kultūrinį pojūtį. Lingvistas Nida yra šio požiūrio skeptikas ir viename iš savo darbų nagrinėjo šias vienai tautai būdingas ir reikšmingas frazes, kurios yra nesuprantamos kitoms (Nida, 1982). Anot Nidos, tokie išsireiškimai kaip *baltas kaip sniegas* neturi jokios prasmės žmonėms, gyvenantiems tropinio klimato šalyse, todėl verčiant į jų kalbas, turi būti randamas jiems suprantamas atitikmuo, pavyzdžiui, pakeičiama į išsireiškimą *baltas kaip garnio plunksna*. Nida, gerai žinomas kaip Biblijos vertimo teoretikas, siūlo tokiu pačiu principu keisti prasmes ir biblijiniuose vertimuose. Kaip žinoma, Biblija bandoma versti ypač tiksliai ir pažodiniu vertimu, tačiau Nida teigia, kad toks pasakymas kaip *pasveikinti vienas kitą šventu bučiniu*, gali būti klaidingai supracastas tam tikrose tautose, todėl verčiant į jų kalbas siūlo pakeisti į *pasveikinti širdingai rankos paspaudimu*. Siūlydamas vertimuose keiti Biblijos tekstą atsižvelgiant į prasmės išraišką kiekvienos kultūros kalboje, Nida susilaukė nemažai kritikos. Niekas iki šiol negali pasakyti, kur būtų ta riba, kad vertime iš tiesų tekstas keičiamas tam, kad jis būtų geriau suprantamas skaitytojams, o nuo kurios vietos jau lazda perlenkiama ir teksto vertimas pasidaro nebepanašus į teksto originalą. Todėl kritikai teigia, jog paisant vien prasmės taip Biblijoje minima *gyvenimo duona*, kuria Jėzus Kristus teigė esąs, kitose kultūrose taptų *tortilija*, nes meksikiečiams ar Centrinės Amerikos tautoms ji daug svarbesnė už *duoną*. Dėl tos pačios priežasties *vilkas* taptų *kojotu*, *figos medis* būtų išverstas kaip *obelis*, o *kokoso kevalų pusė* pakeistos į *paprastus puodelius* (Šaltinis).

Tačiau už specifinės reikšmės ar pavadinimo išvertimą dar didesnę painumą kelia idiomų perteikimas. Yra du būdai: arba ieškoma atitinkamos idiomos vertimo kalboje, arba idioma išverčiama pažodžiui, tačiau tokiu atveju neretai ji neperteikia savo prasmės, o dar blogiau – lieka nesupracasta. Anot Komissarov, populiari Anglijoje idioma ir palčiai naudota XIX – XX a.

literatūroje *išlipti iš lovos blogoje lovos pusėje* galėjo būti nesuprasta rusiškojoje kultūroje, kur lovos nebūdavo statomos vidury kambario, o pristumiamos prie sienos ar krosnies. Tačiau vertimuose į rusų kalbą ši idiomą būdavo keičiama atitikmeniu *išlipti iš lovos ne ta koja*. Prasmė šiuo atveju išlikdavo visiškai ta pati. Tačiau tokios idiomos, kaip *Gaidžio ir buliaus istorija*, kas reiškia *neįtikėtiną istoriją*, be papildomo paaiškinimo niekaip nebus suprasta, o tam, kad suprasti, kodėl būtent gaidžio ir buliaus, reikia gilintis į šios idiomos kilmę, kuri siekia XVII amžiaus vienoje Anglijos grafystėje nutikusį įvykį. Taip pat sunkiai paaiškinami ir išverčiami yra istoriniai posakiai su kultūriniais elementais: *Peržengti Rubikoną*, *Trojos arklys*, arba kodėl *visi keliai veda į Romą*. Sudėtingas ir tradicijų bei religinių elementų vertimas, nes pakeisti jų kita prasme neišeina, paaiškinti juos taip pat ilgas procesas, o perteikti jų šventumą, reikšmę to nejaučiančiam irgi neįmanoma. Tokiais atvejais dažnai išlaikoma originali išsireiškimo prasmė, tolesnį galutinį suvokimą paliekant pačiam skaitytojui. Tarkime, indai šventai tiki, jog *panėrimas į Varanasio vandenį per saulės užtemimą nuplauna gimtąją nuodėmę* (Sidhva, 2006). Šis posakis persmelktas kultūrinių elementų: reikia žinoti, jog per Indijos miestą Varanasi tekantis Gango upės vanduo yra laikomas šventas, reikia turėti supratimą, kas ta gimtoji nuodėmė ir kaip visa tai siejasi su saulės užtemimu, kitu atveju, šis posakis liks tik eilinis gražus poetizuotas vertimas.

Be šių kelių minėtų, dar yra daugybė kultūrų su savo gilia filosofija ar šmaikščiomis, tačiau nesuprantamomis idiomomis, savo išskirtinėmis tradicijomis ir tik joms vienoms būdingais kultūriniais bruožais. Ir visa tai nepaprastai verta pažinti, tačiau lygiai taip pat sudėtinga susikurti teisingą supratimą iš vertėjo išversto teksto, kaip ir pačiam vertėjui jį versti. Kaip paaiškėjo iš aptartų pavyzdžių, skirtingų kultūrų literatūra negali būti itin tiksliai išversta į kitas kalbas dėl kultūrinių ypatybių ir neatitikimų, dėl kalbos specifikos ir kitų aplinkinių faktorių. Taigi kultūrinį nesusikalbėjimą kruopštaus vertimo pagalba galima sumažinti iki minimalaus, tačiau jis bet kuriuo atveju išliks.

4. KULTŪROS PROBLEMATIKA GROŽINĖS LITERATŪROS VERTIME: KNYGOS TURINIO ANALIZĖ

Šiame magistro mokslinio darbo skyriuje siekiant praktiškai ištirti kultūros problematiką vertime, atliekama kiekybinė ir kokybinė grožinės knygos turinio analizė, taip pat aprašomas atliktas trumpas interviu su vertėjais ir penkių respondentų, skaičiusių knygą, apklausa. Tyrimu buvo siekiama praktiškai nustatyti, kiek pirminio veikalo teksto autoriaus išreikštų kultūrinių bruožų yra pajėgūs ta pačia prasme suprasti verstinio teksto skaitytojai. Tad šio **tyrimo objektas** – užsienio grožinės literatūros veikalo turinio kultūrinis suvokimas.

Tyrimo tikslas: Siekiant ištirti kaip išsamiai ir adekvačiai kitų kultūrų atstovai skaitydami verstinį tekstą supranta pirminio teksto atspindimą kultūrą.

Tyrimo uždaviniai:

- Atliekant kiekybinę ir kokybinę pasirinktos knygos turinio analizę, išrinkti ir paaiškinti visus turinyje pateiktus svetimos kultūros bruožus, kurie yra sunkiai suprantami mūsų kultūroje;
- Apklausos metodo pagalba išsiaiškinti, kaip šių kultūrinių reiškinių prasmę supranta 5 pasirinkti respondentai;
- Pasitelkus interviu metodą, išsiaiškinti, kaip šios svetimos kultūros bruožus ir išsireiškimus suprastų ir verstų profesionalūs vertėjai;
- Sulyginus tyrimo metodų rezultatus, įvertinti, kaip tiksliai užsienio grožinės literatūros kūrinio perduodama kultūrinė išraiška gali būti suprantama kitos kultūros atstovams.

Tyrimo metodologija. Kaip paaiškėjo išnagrinėjus teorinę darbo dalį, vertime svarbu išlaikyti ne tik pradinio teksto kultūrinės ypatybės, bet ir tiksliai perduoti pagrindinę literatūriniame veikale išreikštą mintį, kuria būna paremtas visas pasakojimas. Rašant knygą, autoriaus tikslas yra ja kažką pasakyti. Kartais mažiau svarbaus, daugiau fantazijos, pasakojimams būdingų bruožų. Kartais itin svarbaus, tačiau įpinto į grožinės literatūros žanro išraišką. Pagrindinės minties išvelgimas, visų kultūrinių dalykų atskleidimas ir perdavimas bet kurioje situacijoje verčiant grožinės literatūros kūrinius yra pagrindinis vertimo tikslas. Šie teiginiai lėmė tyrimo objekto ir metodo pasirinkimą.

Pasirinkta indų rašytojos Bapsi Sidhva (Sidhva, 2006) knygos *Water* (toliau liet. *Vanduo*), išleistos 2006 metais, turinio kiekybinė ir kokybinė analizė bei 5 respondentų, skaičiusių šią knygą, apklausa. Gauti duomenys sulyginti su trijų vertėjų interviu metu išsakyta nuomone apie šios knygos specifinių kultūrinių elementų vertimo tipus ir galimybes.

Knygos kokybinės ir kiekybinės turinio analizės metodas buvo pasirinktas norint pažinti ir atrasti pasakojimo turinyje slypinčius kultūrinės išraiškos požymius. Kiekybinių tyrimų pagrindas skirtas įsitikinimas, kad kiekvienos tautos sukurti tekstai yra neatsiejami nuo jos kultūros gyvenimo aplinkybių. Jis skirtas analizuoti, kuo išsiskiria knygoje aprašoma kultūra nuo, respondentų, skaičiusių šią knygą, kultūros. Tokiu būdu naudojant gilesnį teksto nagrinėjimą – kokybinį, kuris įtraukia ne tik pačio teksto detalų nagrinėjimą, bet ir įvairiausių su tuo tekstu susijusių konteksto elementus, išskirti pagrindinius knygoje aprašomos indų kultūros specifinius bruožus.

Išanalizavus teksto turinį ir atradus pagrindinius indų tautai būdingus kultūrinius elementus, buvo pasitelkta penkių respondentų, skaičiusių šią knygą apklausa. Pagal jiems pateiktus apklausos atvirus klausimus (Priedas nr. 1), respondentai turėjo atsakyti, kaip suprato kiekvieną iš knygoje

analizės metu išskirtų ir į grupes suskirstytų kultūrinių bruožų, svetimų jų kultūrai. Apklausos metodas atskleidžia kiekvieno iš respondentų nuomonę, atviri klausimai leidžia jiems būti subjektyviems ir pasisakyti kaip iš tiesų supranta ar nesupranta knygoje minėtus indų kultūros ypatumus.

Norint visiškai atskleisti išsikeltą tyrimo tikslą, panaudotas interviu metodas iš trijų vertėjų, kurių buvo paprašyta pakomentuoti tų pačių, tyrimo analizės metu gautų ir 5 respondentų nagrinėtų, kultūrinių reiškinių supratimą ir jų galimą vertimą. Interviu metodas panaudotas siekiant išsiaiškinti vertėjų, kaip vieno iš pagrindinių faktorių dalyvaujančių vertimo procese, kompetentingą nuomonę, koku būdu šie knygoje atsiskleidę kultūriniai reiškiniai gali būti suprantamiausiai perduoti kitai tautai (šiuo atveju lietuvių, nes visi 5 apklausti respondentai yra lietuvių tautybės). Knygos turinio kultūrinių reiškinių komentavime žodžiu buvo apklausiamas kiekvienas vertėjas atskirai, taigi ir rezultatai pateikiami atskirai. Tyrime, kad būtų atskirta kiekvieno iš vertėjų nuomonė, juos įvardinsime sunumeravę: Vertėjas 1, vertėjas 2, vertėjas 3. Antroji interviu dalis buvo imta žodžiu kartu iš visų trijų vertėjų. Be jau minėtų kultūrinių reiškinių paaiškinimo, interviu dalyje vertėjų taip pat buvo prašoma pakomentuoti darbo turinyje analizuotus galimos kultūrinės problematikos vertime sukėlėjus, vertėjams buvo pateikti konkretūs klausimai. Jų nuomonės dėl didelio panašumo buvo aprašytos kartu, neišskiriant kiekvieno vertėjo. Tyrimų duomenys sulyginami.

Respondentų pristatymas. Išnagrinėjus analizuojamoje knygoje *Vanduo* pateiktus kultūrinius elementus ir galimus jų nesupratimo atvejus, siekiant tolesnio tyrimo tikslo įgyvendinimo buvo pasitelktas 5 recenzentų teksto vertinimas. Recenzentų amžius 25 – 50 metų, visų išsilavinimas aukštasis, tačiau ne kultūros ar literatūros srityse. Nei vienas iš jų nebuvo susidūręs su Indijos kultūra iš vidaus. Recenzentų pasirinkimas buvo atsitiktinis.

Vertėjų interviu ir apklausos metodas. Trijų vertėjų paprašyta pakomentuoti ir paaiškinti vertimo sudėtingumą visų išrinktų, aukščiau minėtų kultūrinių elementų, manant, jog būtent šie reiškiniai yra labiausiai nesuprantami svetimoms, nutolusios kultūroms ir dėl to apsunkina vertėjų darbą bei vertimo procesą, siekiant juos perteikti skirtingomis kalbomis. Tyrime dalyvavo trys vertimo biuro *Vertimo paslaugos* vertėjai. Amžius 25 – 35 metai. Išsilavinimas – aukštasis. Kalbų mokėjimas: vertimai iš anglų kalbos. Atsižvelgiant į knygoje aprašytą indų kultūrą, vieno vertėjo privalumas yra tas, jog jis mėnesį laiko yra praleidęs Indijoje, taip turėdamas galimybę pažinti kultūrą iš vidaus. Vertėjai knygos nebuvo skaitę. Prieš atsakant į klausimus, jie buvo trumpai supažindinti su knygos turiniu ir pagrindine pasakojimo mintimi.

4. 1. Knygos kūrinio pristatymas ir analizė.

Šioje indų autorės Sidhva analizuojamoje knygoje *Vanduo* pavaizduota išgalvotos istorijos apipavidalinimu realiai egzistuojanti ir sudėtinga Indijos visuomenės problema – moterų padėtis mirus jų sutuoktiniams, t.y. joms tapus našlėmis. Autorės tikslas buvo priversti tiek Indijos visuomenę iš šalies pažvelgti į šalyje dar vis egzistuojančias žiaurias senovės tradicijas, tiek atkreipti pasaulio dėmesį supažindinant su šia problema tuos, kurie menkai tepažįsta Indijos kultūrą, pasak autorės, *kiekvienas turi tai žinoti ir nelikti abejingas*.

Pagrindinė šios istorijos mintis-žinia skaitytojams. *Tapti našle Indijoje tolygu prakeiksmui.* Literatūrinė forma bandoma perteikti supažindinti su Indijos kultūros tradicijomis, šiuo atveju, su papročiais, kurie, anot autorės siekio šiuo kūrinių parodyti, - turi būti pakeisti ar bent ignoruojami. Anot apžvalgininko Dariaus Peckaus, tradiciškai Indijoje našlės yra atstumtos visuomenės. Dar daugiau, jų išsižada vaikai, artimieji išveja iš namų, nes tikima, kad jos prišaukia blogą lemtį. Neretai kaltina jas numarius savo vyrus, kartu jos engiamos ir visos likusios visuomenės (Peckus, 2008). Knygoje ši problema perteikiama pasakojimu gyvenimo mergaitės, kuri būdama aštuonerių metų tampa našle ir atskirta nuo šeimos yra išvežama ir paliekama našlių namuose. Kaip sako autorė, *peržengus šių namų slenkstį gyvenimas baigiasi*. Nesvarbu, ar našle indė tampa septynerių, dvidešimties ar aštuoniasdešimties metų, našlių namuose indėms tenka atsisveikinti su iki tol gyventu kasdieniniu gyvenimu. Joms plikai nuskutamos galvos, leidžiama dėvėti tik nepapuoštus baltus sarius. Indijos našlėms galioja ir specialūs mitybos reikalavimai: vienu metu jos gali valgyti tik vienos rūšies maistą. Dėl sunkios materialinės padėties ir nuolatinių nepriteklių našlės maitinasi tik ryžiais. Tokiu būdu našlių namuose vyro netekusios moterys gyvena visą savo likusį gyvenimą iki mirties.

Knygos pasakojimas vyksta 1938 metais. Šis laikotarpis pasirinktas dėl priežasties, jog šiuo metu Indijoje buvo kilęs Mohandas Gandhi ir jo pasekėjų judėjimas ir taiki kova už žemiausių – *neliečiamųjų* – kastų padėties pagerinimą, tame tarpe ir našlių. Tai bene pirmas kartas, kai buvo atkreiptas pačios Indijos visuomenės dėmesys į senų ir betikslų tradicijų, liečiančių moterų gyvenimą, galimą keitimą. Tačiau knyga rašyta prabėgus septyniasdešimčiai metų ir tai rodo, jog ši indų visuomenės problema išlieka iki šiol. Anot autorės, Indijos visuomenės nuomonė nuo Gandhi laikų pasikeitė labai mažai. Dar ir dabar šeimos galvos mirtis yra suvokiama kaip jo žmonos šeimai užtrauktas prakeiksmas. Knygoje pateiktos statistinės informacijos duomenimis, 2001 metais Indijoje buvo apie 32 – 35 milijonai našlių. Anot Peckaus, 2008-taisiais jų skaičius galėjo siekti 40 milijonų (Peckus, 2008).

Knygoje išreikšti kultūriniai elementai. Siekiant ištirti kaip išsamiai ir adekvačiai kitų kultūrų atstovai skaitydami verstinį tekstą supranta pirminio teksto atspindimą kultūrą, atlikus kokybinę ir kiekybinę teksto analizę, išskirti visi kultūriniai elementai, kurios pavyko išvelgti šio darbo autorei (dėl šios priežasties neatmetamas analizėje neišvengtas subjektyvumas iš autorės

pusės). Kultūrinių elementų visuma buvo suskirstyta į rūšis, tam, kad būtų supaprastintas svetimos kultūros bruožų, šiuo atveju indų kultūros ypatybių, pažinimas. Tai palengvina ir vėliau vykdytus interviu bei apklausos tyrimus. Taigi kultūriniai elementai suskirstyti į šias kategorijas:

- 1) vardai, pavadinimai,
- 2) posakiai, religiniai teiginiai, metaforos,
- 3) ženklai ir simboliai,
- 4) papročiai ir ritualai,
- 5) maisto tradicija.

Vardai, pavadinimai. Grožinės literatūros kūriniuose, kai istorijos dažniausiai būna išgalvotos, nors ir paremtos faktais ar vaizduojančios realius įvykius, tai kiekvienas elementas, šiuo atveju vardai ir pavadinimai, jei jie sugalvoti, o ne imti realių asmenybių, dažniausiai kažką reiškia. Tai yra, pagrindinių veikėjų ar vietovių vardai nebūna imami atsitiktiniai, jie parenkami pagal veikėjų charakteristiką, neretai patys vardai turi gilią reikšmę ar asociaciją su tam tikra prasme. Šioje knygoje pagrindinės veikėjos vardas – *Chuyia*. Šis vardas sanskrito kalba reiškia *maža pelė*, toks apibūdinimas puikiai atspindi pagrindinės veikėjos charakterį: judri, landi, nenustygstanti vietoje ir bėgiojanti po visus našlių namus taip pykdydama senąsias našles. *Narayan* ir *Kalyani*, kitų dviejų pagrindinių veikėjų, vyro ir moters, vardai. *Narayan* yra Indijoje šventas vyro vardas, *Kalyani* moters vardo reikšmė – *gražioji, palaimintoji*. Šie vardai knygoje suteikti teigiamiems veikėjams, todėl ir jų prasmė ne be reikalo yra kilni ir teigiamo atspalvio. Mergaitės globotojos ir užtarėjos našlių namuose vardas *Shakuntala*, tai Indijos šventuosiuose raštuose minimas vardas, taigi ne be priežasties šiame pasakojime juo vadinama moteris, mergaitei bandžiusi atstoti motiną. *Gulabi* ir *Madhumati*, tai nuodėmingosios našlės ir sąvadautojos vardai. Todėl jų vardų reikšmė nėra tokia kilni, jie neminimi tarp šventųjų tekstų ir specialiai pasirinkti atvaizduoti neigiamus personažus. *Mohandas Gandhi*, *Raja Ramohan Roy*, tai Indijos visuomenės religinių autoritetų vardai, jos galima pažinti, pirmiausia, žinant Indijos istoriją, kitu atveju suprasti jų įtaką liaudžiai sunku. *Chant jai shree Krishna*, *Shiva*, deivės *Druga* ir *Sati*. Tai induizmo dievybių vardai. Jie labai reikšmingi našlių padėčiai suprasti, nes pagal tradicijas ir mitologiją yra priežastis šio našlių statuso atsiradimui. Iki įstatymų pakeitimo ir našlių namų atsiradimo, pagal kelis tūkstančius metų Indijoje gyvavusias tradicijas vienintelis kelias našlėmis likusioms moterims buvo susideginimas kartu su savo sutuoktiniais. Manoma, kad toks ritualas atsirado iš mito apie dorovingąją induistų dievo *Šyvos* (*Shiva*) žmoną deivę *Sati*. Legenda pasakoja, kad kai buvo deginamas jos miręs vyras, *Sati* šoko ant laužo ir susidegino drauge su juo. Šimtus metų Indijos našlės buvo priverstos sekti šios deivės pėdomis. Tradicija šalyje buvo uždrausta tik 1829 metais. Tuomet britų kolonijinė valdžia našlės susideginimą kartu su vyro lavonu net paskelbė nusikaltimu. Tačiau labai religinga ir konservatyvi Indijos visuomenė šio įstatymo ilgai nepripažino. Pavieniai našlėmis likusių moterų susideginimo

ritualai vis dar buvo rengiami. Vėlgi, nežinant tradicijų, šventųjų induizmo raštų turinio, neįmanoma suprasti našlių problemos priežasties kilmės. Be to, grožinės literatūros žanras yra pasakojamasis ir dažniausiai nepateikia paaiškinimų apie kitoms kultūroms visiškai nesuprantamas tradicijas. Vertimas taip pat skeptiškai žiūri į išnašų dėjimą, bandant paaiškinti kiekvieną sunkiau suprantamą kultūrinį faktorių, teigdamas, kad tai apsunkina išverstą tekstą ir tolina nuo literatūrinio žanro apibrėžimo. Taigi geriau ar blogiau bus suprasti šie konkrečiai kultūrai būdingi vardai ir jų reikšmės priklauso nuo skaitytojo išsilavinimo, plačios savišvietos ir indų kultūros pažinimo lygio. Lygiai taip pat kaip posakių supratimas: *tegyvuoja Dievas Šyva (Shiva)*, kodėl mantrą *Chant jai shree Krishna* reikia kartoti 108 kartus¹ ir kodėl miestai Varanasis ir Vrindavanas yra vadinami našlių miestais.²

Posakiai, religiniai teiginiai, metaforos. Toks Indijos našlių likimas, kurio problematika vaizduojama analizuojamos knygos siužete, yra nustatytas indų šventųjų raštų prieš du tūkstančius metų. Jie teigia, jog moteris likusi našle turi tris pasirinkimus:

- 1) *jos gali būti sudegintos kartu su savo mirusiu vyru,*
- 2) *gyventi atsiribojus našlių namuose,*
- 3) *šeimai pritarus ištekti už savo jaunesniojo brolio.*

Našlėms uždrausta dar kartą ištekti, taip pat uždrausta gyventi įprastą gyvenimą. Šios religinės dogmos sunkiai suprantamos kitų kultūrų atstovams, kur našlių padėtis visiškai nėra išskirtinė, ar atvirkščiai, jos net labiau gerbiamos ir užjaučiamos. Kiti indų religiniai priesakai, minimi knygoje, skelbia, jog *našlė turi išlikti santūri ir skaisti, gedinti iki mirties. Dorybinga žmona, kuri išlieka skaisti po to, kai jos vyras miršta, keliauja į dangų. Našlė, kuri yra neištikima savo mirusiam vyrui, atgimsta šakalo iščiose.* Indijoje, kurios visuomenė suformuota pagal kastų sistemą, didžiausia siekiamybė po mirties yra keliauti į dangų ir kitame gyvenime atgimti žmogumi. Tikima, jog nuodėminga siela persikūnija ne į žmogaus, o į gyvūno kūną, taigi šiuo atveju *atgimti šakalu* prilygsta didelės nuodėmės padarymui praeitame gyvenime, neištikimybė mirusiam vyrui atitinką neišperkamą nuodėmę. Todėl indai pagal tradiciją tiki, jog *moteris yra dalis savo vyro, kol jis gyvas. Kai vyras miršta, miršta ir dalis moters. Pusiau gyva moteris negali jausti skausmo, todėl gyvenimas našlių namuose jai nėra kančia, o blogos savo karmos išvalymo galimybė ir pasiruošimo*

¹ Skaičius 108 indų kultūroje yra laikomas šventu, todėl būtent tiek kartų reikia kartoti mantrą, skirtą Dievui Shivai.

² Tūkstančiai iš namų išvartų ir visuomenės atstumtų Indijos našlių prieglobsčio ieško šventuosiuose miestuose - Varanasyje ir Vrindavane. Tikima, kad šventuosiuose miestuose mirusios našlės išsivaduoja iš savo blogųjų karmų. Manoma, kad vien Vrindavane gyvena apie 16 tūkst. našlių. Dauguma jų - pagyvenusios, dieną vakarą prašo išmaldos prie šventyklų ar tiesiog gatvėse. Čia pagyvenusios ir jau visai ilgaamžės vyrų netekusios moterys meldžiasi, kad kuo greičiau ateitų mirtis. Dievo Krišnos šventyklose, kurių Vrindavane yra daugybė, našlės gieda mantras. Už tai vienuoliai jas sušelpia antklodėmis ar stikline ryžių. Tačiau ir čia pasiseka tik kelioms iš kelių tūkstančių.

kitam, sėkmingesniai gyvenimui. Šiuos indų įsitikinimus knygoje aprašanti autorė, išreiškia visiem matomą, tačiau nutylimą tiesą: *net jei galvojama, kad našlė yra pusiau mirusi moteris, tai kodėl pamirštama, kad ji dar pusiau ir gyva.* Už našlių gynimą ir indų visuomenės tradicijų paviešinimą, iškėlimą į dienos šviesą, autorė ir jos knyga buvo smarkiai kritikuojama Indijoje. Tačiau kitoms tautoms ši knyga išlieka puiki galimybė giliau pažinti Indijos kultūrą. Ypač, jeigu gan gausiai knygoje naudojamos metaforos yra teisingai suprantamos kitų kultūrų atstovams. Išsireiškimas: *išmok gyventi kaip lotosas, nepalietas purvino vandens, kuriame jis auga.* Šis pasakymas knygos istorijoje buvo skiriamas apginti nekaltoms našlėms ir jas prilyginus lotosui iškelti virš visuomenės, kuri jas engdama prilygsta purvinam vandeniui. Šio paaiškinimo taip pat knygoje nėra, nėra ir vertime, taigi skaitytojai, norėdami suprasti pilną šio gilaus ir svarbaus posakio prasmę, patys turi žinoti, koks svarbus ir šventas augalas Indijos tradicijoje yra laikomas lotosas. Jis ypatingas dar ir dėl to, kad auga dugno dumble, tačiau iš vandens ant tiesaus stataus stiebo iškelia savo pumpurą į saulės šviesą. Dar kitaip vadinamas *Pankadža* - išvertus iš sanskrito reiškia *gimęs purve* ir dar keliais šimtais vardų vadinamas nacionalinis šalies simbolis atlieka svarbų vaidmenį ir budizmo bei induizmo religijoje, kur simbolizuoja dievišką gėrį ir grožį. Kitas Indijos tradicinis augalas, su kuriuo lyginamas moters grožis yra *Kadamba* gėlės žiedas. *Upės krantuose, kur ši gėlė auga, ji taip stipriai kvepia, kad žmonės alpsta jos akivaizdoje.* Šios gėlės aprašytą grožį ir stiprų, svaiginantį jos kvapą sunku įsivaizduoti tiems, kas niekada nėra jos matęs ir uostęs. Joks vertimas to taip pat negali perteikti. Iš aprašymo tekstone forma, sunku susikurti tikslų gėlės vaizdą, todėl tokių kultūrinių savitumų perteikimas tiems, kas niekada nėra su jais susidūrę niekada nebus tikslus. Tokiais atvejais pagal gaunamą tekstinę informaciją kiekvienas skaitytojas susikuria savą vaizdą ir nei vienas iš jų nebus visiškai vienodas, taigi tai taip pat priskiriama kultūriniam nesusikalbėjimui arba kultūrinės problematikos atvejui. Paaiškinimų arba išsamaus kultūros pažinimo reikalaus ir knygoje minimas indiškiosios kultūros posakis: *našlių, bulių, slidžių laiptų ir šventų vyrų, - venk jų ir išsilaisvinimas tavęs laukia.* Taip skamba išverstas šis posakis, tačiau jo prasmė suprantama tik žinant kiekvieno iš šių žodžių kultūrinę reikšmę. Kodėl reikia vengti našlių, nes pagal indų įsitikinimus jos nešą nelaimę. Tai jau buvo aptarta, šį požiūrį patvirtina ir kitas pasakymas: *blogiausias ženklas per vestuves, jei nuotaką paliečia našlės šešėlis.* Ypač kely iki šventyklos, kur daug elgetaujančių vienuolių, nuotakos buvo saugomos, kad prie jų neprisiliestų. Tai dar kartą parodo visuomenės smerkiamą požiūrį.

Ženkiai ir simboliai. 1938 metais, kuriais vyksta šie įvykiai, pasakojami knygoje *Vanduo*, Indija dar vis buvo Didžiosios Britanijos kolonija. Ir nors labai veržėsi iš jos išsilaisvinti ir tapti nepriklausoma valstybe, vis tik indų visuomenę stipriai veikė britiškumas ir ypač legalios ir nelegalios prekės iš imperijos širdies. Posakis: *viskasėjo sklandžiai kaip angliškas laikrodis* rodo indų požiūrį į aukštą angliškų prekių ir daiktų kokybę. Kai šis posakis perskaitomas knygoje kitų

tautų ir vertinamas iš šių dienų perspektyvos, jis suprantamas beveik taip pat, kaip ir jo reikšmė tuometinėje Indijos visuomenėje. Tai parodo, jog kai kuriems kultūriniais išsireiškimams paaiškinimai nebūtini, tačiau taip yra būtent dėl to, jog anglų kultūra mums labiau artima ir suprantama nei indų. Kitas simbolis, to meto Indijoje laikytas žemiška nuodėmė, buvo iš Anglijos įvežami *cigarai*. Knygoje aprašoma situacija, kai vyriausioji (pagal hierarchiją, nors jos iš tikrųjų našlių namuose nebūdavo) našlė rūko cigarą, jai slapta atneštą *laisvos moters* ir kartu meldžiasi Dievui Shivai. *Cigarai*, simbolizavę žemišką nuodėmę, rūkomi našlės virsdavo dešimteriopai kartų didesniu nusižengimu. To knyga nepasako, tačiau skaitytojai turėtų suprasti patys iš konteksto, iš jau prieš tai nušviestos situacijos bei patys numanydami galis vertinimus, kokie poelgiai laikyti geri, kokie blogi indiškoje kultūroje ir našlių gyvenime. Taip pat ir pagrindinės herojės slepiamas šunelis našlių namuose, kuris įvardijamas kaip blogas, bet kartu ir pranašingas ženklas. Akivaizdu, jog šuns auginimas priklauso žemiškam, normaliam indų šeimų gyvenimui, kurio našlės yra priverstos išsižadėti, todėl jokių gyvūnų našlių namuose negali būti. Tai taip pat skaitytojai gali suprasti iš istorijos konteksto. Knygoje minimi indiški prieskoniai ir išskiriama *ciberžolė*, kurios trinta mase ištepama mergaitės galva. Tai įspūdingai aprašyta scena, tačiau kodėl taip daroma, nepaiškinta. Ciberžolė ne tik prieskonis, bet kaip ir kiti prieskoniai taip pat turi gydomųjų savybių. Be to, ryškiai geltona ciberžolės spalva simbolizuoja saulės šviesą ir energiją. Ji laikoma dievišku augalu ir laimės talismanu. Tai žinant, tampa paaiškinama ir ciberžolės dažno naudojimo indiškojoje kultūroje prasmė. Knygoje dažnai minimas *Gandhi*, kaip laisvės ir dorovės simbolis, naujovių ir geresnio gyvenimo nešėjas. Čia reikia žinoti Indijos istoriją ir *Gandhi* asmenybės reikšmę. *Gandhi* vadovavo taikiam pasipriešinimui Indijoje XX amžiaus pirmoje pusėje prieš britų kolonijinę priespaudą. Jis tapo laisvės simboliu. Indai tuo metu tikėjo, jog su *Gandhi* atėjimu prasidės didžiulės permainos indų visuomenėje, ne tik koloninėje nepriklausomybėje, bet ir išnyks dalis senųjų Indijos tradicijų. Blogu ženklu buvo laikyta ir vyro *parodytas dėmesys našlei moteriai*. Tikėta, jog toks vyras užsitrauks nelaimę. Našlė negali tekėti antrą kartą, todėl ji negali būti patraukli nei vienam vyrui. Šioje istorijoje vaizduojama, kaip jaunas vyras, minėtasis *Narayan* susižavi jauna našle *Kalyani* ir nepaisydamas Indijos kastų, ryžtasi ją vesti. Taip iššaukdamas neregėta aplinkinių pasipiktinimą tradicijų laužymui. Tokia reakciją audra, kokią autorė bando perteikti, skaitytojui nesukelia adekvačių emocijų, nes faktas, kad *moters* išteikėjimas dar kartą yra laikomas baisine nuodėme, daugeliui kultūrų yra absoliučiai nesuprantamas ir nepriimtinas. Vertimu šis pojūtis gali būti perduodamas tik tiek, kiek tiksliai yra išverčiamas originalo tekstas, bet pats nesupratimas kyla iš per didelių skirtumų tarp kultūrinių tradicijų. Ir tik kai šių dviejų istorijos personažų meilė baigiasi tragiškai – neištverusi absoliutaus atstūmimo jaunoji našlė nusiskandina, skaitytojai pradeda suprasti vaizduojamos situacijos ir tradicijų laižymo reikšmingumą.

Papročiai ir ritualai. Didžiausias ir reikšmingiausias ritualas, vaizduojamas knygoje, yra *šventojo Gango upės vandens garbinimas*. Šventajame Varanasio mieste tikima, jog ir per jį tekančios Gango upės vanduo šventas ir gali nuplauti žmonių nuodėmes. Prieš 3000 metų įkurtas Varanasis yra pats seniausias ir švenčiausias Indijos miestas, tikras induizmo panteonas ir religinis centras. Milijonai induistų bent kartą gyvenime keliauja į Varanasi, atsigeria tekančio Gango vandens, norėdami nuplauti savo nuodėmes išsimaudo prie akmeninių į upę vedančių laiptų dar saulei nepatekėjus. Šios informacijos knyga nepateikia ir vertimas taip pat negali paaiškinti, kodėl toks svarbus ir šventas laikomas Gango upės vanduo ir Varanasio miestas. Todėl skaitytojams tai visiškai nesukeltų jokių emocijų ir tik paliktų daugybę neatsakytų klausimų, po autorės plačiai ir išsamiai aprašomo verdančio gyvenimo prie Gango upės, jos vandens naudojimo vaikų krikštijime, vestuvių, mirusiųjų ceremonijose, šventyklų apšlakstymui ir šventinimų ritualuose. Todėl šis paaiškinimas buvo būtinas tiems, kas nežinojo šių Indijos kultūrinių aspektų, o net ir žinant teoriškai, vargu ar pajuntamas šių tradicijų ypatingas reikšmingumas. Kaip ir toliau aprašomas faktas, jog induistai svajoja šiame mieste numirti – *virsti pelenais ir užbaigti savo žemiškąją kelionę jų pelenus išbarstant Gango upės vandenyje*. Knygoje aprašyti ritualai kaip pagal senus religinius papročius induistai žemėje nelaidojami, jų palaikai palei seną tradiciją deginami ant laužų, o pelenai išbarstomi upėje. Didžiausia palaima laikomas sudeginimas Varanasyje po mirties ir pelenai būtų nunešti šventojo Gango vandens. Todėl čia palei šios upės krantus *atsiveria ištisa kremavimo panorama*. Rūkstančių laužų gausybė, kurie sukrauti ant specialiai parengtų, dažniausiai išmūrytų iš akmenų neaukštų postamentų. Palaikų deginimas vyksta beveik nepertraukiamai ir semtuvais čia pat į Gangą pilami dar nespėję atvėsti sudegintojo pelenai. Toks indiškiosios kultūros pateikimas kiekvieną skaitytoją sudomintų, suintriguotų, nes tai neįprastas, tačiau dėmesį pritraukiantis vaizdinys. Nepaaiškinama tik kodėl taip daroma, kodėl žmonės trokšta susideginti šiame mieste ir pelenus išbarstyti į šią upę. Iš tiesų, daugelis svajoja numirti Varanasyje, nes yra įsitikinę, jog iš čia jie nukeliaus tiesiai į dangų, įsitikinę, kad mirusieji šventajame Varanasio mieste ir pelenus atidavę šventai upei sulauks Dievo malonės. Tai skaitytojo valia ir jo pačio reikalas, ar siekti suprasti šį teiginį išsamiai ir pačiam rasti nepateiktus atsakymus, ar susikūrus ne visiškai teisingą ir pilną vaizdą iš tos informacijos, kuri pateikta knygoje, pasilikti su nuomone, kad daliniam supratimui to užtenka.

Kitas minimas būtinas ritualas yra *moterų, patekusių į našlių namus, plaukų nukirpimas*. Indės išsiskiria ilgais plaukais, kurie turi atskirą reikšmę ir simboliką, jų netekimas yra baisi nelaimė indų moteriai. Našlės, privalančios atsisakyti visų žemiškų malonumų, tradicinio gyvenimo būdo taip pat netenka ir ilgus metus puoselėtų plaukų. Našlių namuose, moterys aprašomos turinčios plikas vos ataugusiais plaukais galvas. Šis paprotys dar galėtų būti aiškinamas ir ilgų plaukų siejimu su gyvenimo ir gyvybės simbolio reikšme, jų netekimas simbolizuoja ir gyvenimo

netekimą, kadangi našlių padėtis kardinaliai pasikeičia. Dėl tos pačios reikšmės gali būti paaiškinamas ir *spalvotų rūbų uždraudimas našlėms*. Jos privalo dėvėti tik baltus sarius. Indijoje sariai, tradiciniai moterų apdai, pasižymi itin dideliu ir ryškiu spalvotumu, blizgių detalių naudojimu. Indžių puošyba taip pat yra prilyginama ritualui, nes tapo neatsiejama kultūros dalimi. Tuo tarpu našlės privalo išsiskirti dėvėdamos blankius tik baltus ir jokių spalvų bei detalių negalinčius turėti sarius. Jo miega ant kilimėlių, neturi asmeninių daiktų ir skaitytojai gali suprasti, kad viskas dėl tos pačios paprotinės tradicijos, jog pusiau mirusiai kartu su savo vyrų ir pusiau gyvai moteriai viso to nereikia, ji privalanti gedėti ir liūdėti bei melsti Dievo karmos apvalymo.

Maisto tradicija. Indija garsėja savo maisto tradicijomis ir išskirtiniais, unikaliais valgiais. Knygoje ši kultūros ypatybė minima dažnai, mat geresnis maistas yra vienas iš labiausiai našlių pasiilgstamo dalyko iš ankstesniojo jų gyvenimo. Indiškų patiekalų pavadinimai vertimo procese buvo išlaikyti nepalieti, neperfrazuoti ir net nebandyta ieškoti jiems atitikimų, kurių greičiausiai ir nėra. Taigi šio atveju galėtų kritiką pareikšti tie, kurie, kaip minėta teorinėje dalyje, kaltina vertėjus svetimybių įvedimu į kitas kalbas. Tačiau tam galima rasti ir taip pat jau minėtą pateisinimą, kad kai kurie pavadinimai ar žodžiai tiesiog yra neverstini. Šios istorijos atvejis labai gerai tai parodo. Net ir produktai, vaisiai, daržovės, iš kurių gaminami specifiniai valgiai, auga tik tam tikrose regionuose ir tik Azijos žemyne. Kaip pavyzdį imant Europos kultūrą, ji tokios augmenijos neturi, todėl tiek jų pavadinimai tiek gaminami patiekalai akivaizdžiai nebus adekvačiai suprasti Europos tautoms. Indijoje tai turės žymiai gilesnę prasmę, Europoje liks negirdėti, neragauti, nors tikriausiai sudominę patiekalų aprašymai. Svarbiausia nepaaiškinamumo ir neįsivaizdavimo priežastis kyla iš to, jog tekstas neperteikia vaizdo, juo labiau kvapo ar skonio, taigi kiekvieno valgio įsivaizdavimas ir vaizdas, susikurtas pagal jo aprašymą, kiekvieno skaitytojo vaizduotėje įsiamžina vis kitoks. Tai: *baltosios slyvos rasgulla* (paaiškinimas – specialaus sūrio kamuolėliai, verdami cukraus sirupe). *Karštas, sultingas Gulab jamuns* (paaiškinimas – desertas iš spurgų tešlos, virtas cukraus sirupe su kardamonu, šafranu ir rožių vandeniu išteptu viršumi). *Besan Laddu* (paaiškinimas – indiškas saldumynas, dažniausiai gaminami iš pieno, jo produktų, įvairiausių šviežių ar džiovintų vaisių, riešutų, avinžirnių miltų). *Kešjų riešutų saldėsis* (paaiškinimas – kešjų (anakardžių) riešutų pasta, su kokosu pienu ir apvoliota kokosų drožlėse). Nei vienas iš šių patiekalų nėra suprantamas vakarietiškomis kultūros, todėl šia neišvengiamai išlieka iki galo nesuprastas kultūrinis aspektas. Knygoje pateikti vienos našlės žodžiai apie visus šiuos valgius: *pabudusi ar įmigusi, viskas, ką aš matau, yra šie saldumynai*. Prisimenant prieš tai minėtą informaciją, jog našlės labai prastai maitinasi ir pagrinde valgo vien ryžius, toks pasakymas šios kultūros nežinantiems turėtų pasufleruoti, jog minėtų pavadinimų saldumynai iš ties turėtų būti labai skanūs. Deja, tai visa informacija, kuri yra pateikiama Indijos virtuvei geriau pažinti ir pagal ją belieka įsivaizduoti šios valgius kiekvienam savaip. Šiaip ar taip, tai nėra pagrindinis šios istorijos akcentas, svarbiausią

mintį autorė stengėsi perduoti detaliai ir išsamiai apibūdindama našlių gyvenimo sąlygas ir jų padėtį visuomenėje.

4. 2. Respondentų skaičiusių knygą apklausa

Pagrindinė kūrinio problema

Visi penki respondentai teigė aiškiai supratę pagrindinę mintį, kurią norima perduoti šiuo pasakojimu. Keturi iš jų tvirtino nieko nežinoję apie sunkią našlių padėtį Indijoje. Taip pat sutiko, jog knyga itin turtingai pateikia Indijos kultūrinius bruožus, ypač stebėtini nesunkiai suprantama forma pateikti gilūs ir iki tol nežinoti religiniai, paprotiniai ir socialiniai kastų išskirtiniai tradiciniai elgesio, gyvenimo būdai.

Vardai, pavadinimai

Respondentai tikino apie vardų ir pavadinimų prasmę skaitant šią knygą per daug negalvoję. Akivaizdžiai buvo matoma, jog vardai būdingi indų kultūrai, todėl jei hindi kalba jie kažką ir reiškia, dėl kalbos nežinojimo ir dėl skirtingų kultūrų, jų reikšmė nebuvo suprantama. Visi respondentai teigė atpažinę didžiąją dalį indų dievų ir deivių šventus vardus, tačiau taip pat teigė, jog plačiau nepažinodami induizmo ir budizmo religijų, nesuprato ir su šiomis dienybėmis susijusios simbolikos ir maldų.

Posakiai, religiniai teiginiai, metaforos

Trys iš penkių respondentų teigė, kad religinius teiginius ir kultūrinius išsireiškimus, minimus knygoje, įmanoma buvo suprasti. Jie įpinti į istoriją ir pateikti lengva, dažnai lyrine forma arba pasakomi papildant kitą, labiau suprantamą informaciją. Likę du respondentai tvirtino, kad didžioji dalis indiškų posakių ir metaforų prasmės jiems iki galo liko nesuprasta. Kaip to priežastį jie nurodė, jog visi išsireiškimai kildinami iš indų kultūros, tradicijų ir į juos įpinama tik tai kultūrai būdinga simbolika. Nežinant šios simbolikos: augalų, daiktų, religinių detalių, sunku suprasti ir jų reikšmę.

Ženkla ir simboliai

Visi respondentai pasisakė, kad ženklų ir simbolių prasmė, nors ir iki galo nebuvo aiški, tačiau buvo daug labiau suprantama, nei ilgesnių posakių. Iš vieno ar kelių žodžių minimi simboliai buvo gan pažįstami ir ne pirmą kartą girdimi. Knygoje kai kurie jų buvo minimi ne vieną kartą, taigi prasmė tapo dar aiškesnė.

Papročiai ir ritualai

Respondentai teigė, jog priežastis, dėl kurios knygoje minimi papročiai ir ritualai tapo suprantami, buvo jų platus ir išsamus aprašymas. Du iš penkių respondentų tvirtino supratę ir net skaitydami pajutę jų gilią ir reikšmingą prasmę ir didelę jų įtaką vietos tradicijoms. Likę trys

respondentai sakėsi skaitydami tik susikūrę sau vaizdinius iš jų aprašymų ir suvokę norimą perteikti jų reikšmę, tačiau tikrosios ritualų svarbos pajusti nepavyko. Po perskaitytos knygos jiems kilo ne vienas klausimas apie Indijos tradicijų laikymąsi ir nepakitusį veikimą iki šių dienų.

Maisto tradicija

Knygoje minimi indų tradiciniai valgiai visiems penkiems knygą skaičiusiems respondentams buvo ir liko nežinomi. Pavadinimus jie girdėję pirmą kartą ir niekada nėra jų ragavę. Visi vieningai tvirtino, kad iš jų aprašymo buvo neįmanoma tiksliai įsivaizduoti kokie ir iš ko gaminami minėtieji indiškai saldumynai.

4. 3. Vertėjų interviu

Kaip jūs suprantate šiuos kultūrinių bruožų sąvokas ir reiškinius?

Kaip verstumėte?

Ar šie kultūriniai bruožai reikalauja papildomų paaiškinimų, kad skaitytojams būtų suprantamesni?

Pagrindinė kūrinio problema

Tapti našle Indijoje tolygu prakeiksmui.

Vertėjas 1. Vertėjas 2. Vertėjas 3. Visi pasisakė, jog iš anksčiau nežinant šios indiškosios tradicijos bruožo, posakį – pagrindinę kūrinio mintį galima suprasti tik pradėjus išsamiau skaityti knygą (analizuojamąją knygą *Vanduo*) ir visiškai suprasti jo prasmę – tik knygą perskaičius.

Vardai, pavadinimai

Chuyia, Narayan, Kalyani, Shakuntala,

Gulabi, Madhumati,

Mohandas Gandhi, Raja Ramohan Roy,

Chant jai shree Krishna, Shiva, Druga, Sati.

Vertėjas 1. Tipiški indiškai vardai. Jų nereikėtų lietuvininti verčiant, taip būtų geriau suprantama indiškoji kultūra. Iš išsilavinimo dalis skaitytojų gali suprasti, kurie vardai yra šventųjų ar dievybių, kurie paprastų žmonių.

Vertėjas 2. Tradiciniai indų vardai. Vertime vardai dažniausiai nekeičiami, tačiau lietuvių kalbos atveju neretai pridedamos lietuviškos galūnės. Indų vardai nėra tokie sudėtingi, kad nebūtų galima suprasti, ar jie priklauso moters ar vyro personažui. Skaitytojai turėtų suprasti ir pagrindinius čia minimus šventus vardus.

Vertėjas 3. Visada tolimųjų kultūrų vardai yra sunkiai įskaitomi, tačiau lengvinti jų nereikėtų, vardai turi būti palikti originalūs. Jie neperteikia esminės prasmės, todėl jų sudėtingumas neturėtų maišyti skaitantiesiems.

Posakiai, religiniai teiginiai, metaforos

Toks Indijos našlių likimas, kurio problematika vaizduojama analizuojamos knygos siužete, yra nustatytas indų šventųjų raštų prieš du tūkstančius metų. Jie teigia, jog moteris likusi našle turi tris pasirinkimus:

- 4) *jos gali būti sudegintos kartu su savo mirusiu vyru,*
- 5) *gyventi atsiribojus našlių namuose,*
- 6) *šeimai pritarus ištekti už savo vyro jaunesniojo brolio.*

Kiti indų religiniai priesakai, minimi knygoje, skelbia, jog *našlė turi išlikti santūri ir skaisti, gedinti iki mirties. Dorybinga žmona, kuri išlieka skaisti po to, kai jos vyras miršta, keliauja į dangų. Našlė, kuri yra neištikima savo mirusiam vyrui, atgimsta šakalo iščiose.*

Indai pagal tradiciją tiki, jog *moteris yra dalis savo vyro, kol jis gyvas. Kai vyras miršta, miršta ir dalis moters. Pusiau gyva moteris negali jausti skausmo, todėl gyvenimas našlių namuose jai nėra kančia, o blogos savo karmos išvalymo galimybė ir pasiruošimo kitam, sėkmingesniai gyvenimui.*

Knygoje naudojamos metaforos:

- 1) *išmok gyventi kaip lotosas, nepalietas purvino vandens, kuriame jis auga.*
- 2) *Kadamba gėlės žiedas. Upės krantuose, kur ši gėlė auga, ji taip stipriai kvepia, kad žmonės alpsta jos akivaizdoje.*
- 3) *našlių, bulių, slidžių laiptų ir šventų vyrų, - venk jų ir išsilaisvinimas tavęs laukia.*
- 4) *blogiausias ženklas per vestuves, jei nuotaką paliečia našlės šešėlis.*

Vertėjas 1. Šie posakiai ir juose naudojami palyginimai yra išskirtinai indišką kultūrą pavyzdžiai, todėl tarkime Europos kultūroms jų reikšmę būtų sunku suprasti. Kita vertus, pasakojimo kontekste šie išsireiškimai tampa labiau aiškūs, todėl verčiant reiktų išlaikyti jų autentišką prasmę ir paaiškinimais, neapsunkinti teksto.

Vertėjas 2. Metaforose palyginimams naudojami indišką kultūrą simboliai. Tik ši kultūra geriausiai žino jų prasmę, todėl kitoms tautoms šie išsakyti posakiai turės ne tokią stiprią reikšmę.

Vertėjas 3. Tai indų kultūros ir induizmo religijos išsireiškimai bei principinės tiesos. Jų reikia paisyti, todėl vertime turi būti atkartotos kiek galima labiau pažodžiui. Dėl skaitytojų supratimo klausimo, pirmiausia, kiekviename vertime reikia įsitikinti, kad būtų tiksliai perteikta pagrindinė kūrinio mintis. Šie pasakymai ją tik apipina, todėl jei dėl kultūrinių aspektų neatitikimo ir nebus suprasti visiškai ta pačia prasme, dėl to pagrindinės minties suvokimas nukentėti neturėtų.

Ženkla ir simboliai

Angliškas laikrodis - viskas ėjo sklandžiai kaip angliškas laikrodis,

Angliški cigarai,

Ciberžolė,

Gandhi,

Vyro dėmesys našlei.

Vertėjas 1. Tai galėtų būti ir ne tik indiškiosios kultūros simboliai. Tačiau vadinant juos simboliais, o tai pasako, jog jie turi kažkokią reikšmę, nepažįstant kultūros ir nežinant istorijos jos nuspėti neįmanoma nei vertėjui, nei skaitytojui. Jei knyga, kurią verčiama, nesuteikia pakankamai informacijos, tokiais atvejais vertėjai papildomai jos ieško iš šalies. Net jei ir po to, redaguojant tekstą, ji nebūna panaudota ar būna ištrinama, vertėjas privalo žinoti reikšmes svetimos kultūros simbolių ir ženklų, kitaip vertimas bus neprofesionalus. Tokiais atvejais sakoma, kad vertėjas nežino, ką verčia. Todėl tekstą būna sunkiau suprasti ir skaitytojams.

Vertėjas 2. Jei knygoje nėra plačiau aprašyta ženklų ir simbolių reikšmių, vertėjas turi pats juos išsiaiškinti, kad galėtų pateikti geriausią vertimo variantą skaitytojams.

Vertėjas 3. Ženklų ir simbolių vertimas pageidautina, jog taip pat būtų pažodinis. Vertėjas gilindamasis į verčiamą tekstą neretai atranda ar žino iš patirties jų reikšmes. Kaip jas supras kiekvienas skaitytojas, priklauso nuo jų pačių žinių ir patirties.

Papročiai ir ritualai

Šventojo Gango upės vandens garbinimas.

Didžiausia palaima laikomas sudeginimas Varanasyje po mirties ir pelenų išbarstymas į Gango upės vandenį.

Moterų, patekusių į našlių namus, plaukų nukirpimas, spalvotų rūbų uždraudimas, miegojimas ant kilimėlių, asmeninių daiktų neturėjimas.

Vertėjas 1. Vertėjas 2. Vertėjas 3. Visi trys vertėjai sutinka, jog papročiai ir ritualai labai specifiniai kultūriniai reiškiniai. Jie dažniausiai būna skirtingi kiekvienoje kultūroje, todėl skirtingoms kultūroms suprasti viena kitos apeigas, ritualus be papildomų paaiškinimų labai sunku. Jei jie minimi pasakojimo kontekste, šiuo atveju yra knygoje aprašomos istorijos dalis, juos perprasti lengviau, todėl vertimo procese, nors jį ir sunkina, dažniausiai verčiami pažodžiui, be papildomų paaiškinimų. Visgi iki galo svetimoms kultūroms po vieno grožinės literatūros kūrinio jie netampa gerai pažįstami.

Maisto tradicija

1) *baltosios slyvos rasgulla,*

2) *karštas, sultingas Gulab jamuns,*

3) *Besan Laddu,*

4) *Kešjų riešutų saldėsis.*

Vertėjas 1. Vertėjas 2. Vertėjas 3. Visi trys vertėjai yra tos pačios nuomonės, kad, puikiai suprantant, jog tekstu neįmanoma perduoti skonio, kvapo, garsų, jutimų, tačiau norint perduoti tą patį pojūtį, visi šie dalykai būna smulkiai aprašomi. Šiaip ar taip, vertėjai įsitikinę, jog kiekvieno skaitytojo susikurtas vaizdas būna vis kitos. Šie minimi indiški valgių pavadinimai yra nepažįstami

svetimoms kultūroms, todėl gaila, tačiau gaudami šią informaciją tekstiniu pavidalu, skaitytojai šių valgių skonį ar sudėtį gali tik įsivaizduoti.

Darbo problematikos teorinės dalies klausimai vertėjams.

Kalbos ir kultūros sąveikos bei jų formavimosi ypatumų poveikis vertimos procesui.

Visi trys vertėjai vieningai tvirtino, jog kalba glaudžiai susijusi su kultūra. Tai pasireiškia verčiant *uždaru* (dažniausiai Azijos tautų) ir *atviru* (vakarietiškujų tautų) tekstus. Atviros kultūros, anot vertėjų, yra tos, kurios stipriai įtrauktos į globalizacijos, unifikuimosi procesą, o kartu ir tarp jų vykstanti komunikacija žymiai aktyvesnė. Dėl to, vienu šalių tradicijos nebėra tokios svetimos kitoms šalims, pažinimo amplitudė didėja kartu su šiuo *maišymusi* perimama dalis kitoms kultūroms būdingų bruožų ir su laiku jie prigyja kaip savi. Verčiant šių šalių literatūrą į kitas globalizacijos apimtų šalių kalbas, vertimas kultūrinės problematikos prasme nėra sudėtingas. Paaškinimai reikalingi tik labai savitiems terminams, jų pasitaiko vis mažiau, nes ir pačios kalbos panašėja perimdamos labiau tarptautinių kalbų žodžius. Tokių šalių kalbos dar yra vadinamos *lanksčiomis*, kitaip sakant, prisitaikančiomis ir suprantamomis komunikacine prasme artimoms kultūroms. *Uždaros* kultūros ir *uždaros* kalbos, tai nebūtinai kalnų ar salų tautos, kurios niekam nežinomos ir kartu nežinomos jų tradicijos. Uždaros kultūros, tai mums nepažystamos ir taip pat, net jei ir didelės, tačiau mažai komunikuojančios su aplinkinėmis, o juo labiau tolimomis kultūromis, tautos. Jos dažniausiai mėgsta tvarkytis ir gyvenimą kurti savo šalies viduje, turi nuo senų laikų išgyvenusias ir dar vis veiksnius griežtas principines tradicijas, kurias siekiant išsaugoti, neretai laikomas atstumas nuo svetimų tradicijų nešėjų. Indijos kultūra vertėjai priskirtų prie šių kultūrų. Ji gali būti pavyzdys kultūrų, kurių tekstus sunku versti dėl vyraujančių kultūrinių elementų ir jų poveikio, kurie neturi atitikmenų, problematikos.

Tobulo vertimo idėja bei atvirkštinis procesas – neišverčiamumo prezumpcija.

Ar esate pastebėję, patyrę, jog darbo procese siekiate tobulo vertimo rezultato?

Ar idealus vertimas, jūsų nuomone, apskritai įmanomas?

Ar darbo procese esate susidūrę su neišverčiamumo prezumpcija, t.y. originalo kalbos tekstas atrodė esąs neįmanomas išversti.

Vis trys apklausiami vertėjai patvirtino, jog bando ir privalo siekti kuo geresnio, kitaip galima pavadinti, kuo tobulesnio vertimo. Taigi tobulo vertimo siekiamybė, anot šių vertėjų, iš tiesų egzistuoja. Tačiau kartu vertėjai patvirtino, kad tobulo vertimo, kaip reiškinio, egzistavimas yra neįmanomas. Vertėjos darbe, kaip ir kiekviename kitame darbe yra siekiama maksimalių rezultatų. Verčiamą tekstą stengiamasi kuo tiksliau perteikti vertimo kalba. Kruopštus vertėjas įdeda daug pastangų siekdamas kuo geresnio ir kokybiškesnio vertimo, taigi ta galima vadinti idealo siekimu. Tačiau, kaip žinoma, verstinis tekstas niekada pilnai neatitiks originalo teksto. Tai lemia kalbų ir kultūrų skirtumai. Dėl tos pačios priežasties neegzistuoja ir tobulo vertimo galimybė. Svarstant, ar

verstinis tekstas tokiu atveju visada yra prastesnis už originalo, deja, taip yra natūraliai. Autorius, rašęs pirminį tekstą, išsakė viską, ką norėjo pasakyti šia kalbą ir tos kultūros kontekste. Todėl kitomis kalbomis, kitų kultūrų atspalviu sukelti visiškai tą patį įspūdį yra neįmanoma. Kartais skaitytojai išreiškia nuomonę, jog verstinis tekstas žymiai lengviau skaitosi, yra daug suprantamesnis už originalo tekstą, todėl traktuoja jį geresniu už pirminį tekstą. Toks efektas pasiekiamas kruopštaus vertimo interpretavimo dėka, tačiau jokių būdu jis negali būti pranašesnis už originalą. Lengviau skaitomas ir labiau suprantamas – taip, tačiau visada liks antriniu ir tik bandančiu perduoti pirminio – unikalaus – teksto prasmę.

Neišverčiamumo prezumpcija iš tiesų patiria ne vienas vertėjas. Pasak apklaustųjų, ja vadinama ir profesinė baimė, kylanti prieš sudėtingo teksto vertimą. Šis reiškinys dažnai pasitaiko prieš imantis atsakingo teksto, grožinės literatūros atžvilgiu, tai būtų best-seliniai kūriniai, kurių vertimą skaitys daugybė skaitytojų. Tačiau neišverčiamumo baimė yra įveikiama, o, anot vertėjų, neišverčiamų tekstų, jei vertėjas yra profesionalus savo darbo žinovas, - nėra.

Vertėjo kompetencija. Kokią reikšmę ji turi gero vertimo rezultatui.

Vertėjai vieningai tvirtino, kad būtent jie yra tas faktorius, nuo kurių priklauso, koks bus galutinis vertimo variantas. Vertėjai teigė, kad teksto vertimo variantų yra daug, taip yra dėl galimų kelių vertimo technikų naudojimo, taip pat nuo paties vertėjo darbo specifikos. Vertėjo profesionalumas labai svarbus. Kiekvienas imasi pagal savo sugebėjimą versti atitinkančio teksto. Daugiau nei dviejų kalbų mokėjimas, labai svarbus privalumas. Tačiau pirmiausia vertėjas turi mokėti laisvai, tiek gramatiškai, tiek kultūrine prasme kalbą, iš kurios verčiama ir kalbą, į kurią verčiama.

Kultūros problematika grožinės literatūros vertimuose.

Iš tiesų, anot apklausiamų vertėjų, labiausiai vertimo procesą komplikuoja specifiniai kultūriniai ypatumai. Jie neišvengiamai yra kiekvienos rūšies tekste ir kiekvieno pobūdžio pasakojime. Vertėjai teigė, kad sunkiausiai yra verčiamos tam tikrų tik tai kultūrai būdingų pavadinimų reikšmės ir kultūriškai savitų išsireiškimų prasmė. Visi trys vertėjai naudoja tą pačią vertimo techniką, kai vertimo kalbai nebūdingų žodžių reikšmė būna praplečiama, paaiškinama, dar keliais pačių vertėjų į tekstą įterptais žodžiais. Tačiau posakiai, patarlės, idiomos visada šių vertėjų verčiamos pažodžiui. Jie pasisako prieš originalių posakių keitimą vertimo kalboje tą pačią ar panašią reikšmę turinčiais posakiais. Ir jiems versti naudoja tik pažodinį vertimą, manydami, jog patarlės, idiomos, išsireiškimai būtent ir saugo konkrečios kultūros amžių amžiais kauptą patirtį, atskleidžia tradicijas, išmintį, kuri būtent jais ir išsakoma. Būtent per šiuos originalius posakius galimas gilus kultūros pažinimas ir verčiant keisti jų pakaitalais nevalia.

4. 4. Tyrimo išvados

Knygos turinio analizė parodė, jog grožinėje literatūroje iš tiesų įmanoma plati ir įvairi kultūrinių elementų išraiška. Išrinkus visus knygoje minėtus kultūrinius bruožus, jų įvairumas siekė: vardus, pavadinimus, posakiai, religiniai teiginiai, metaforos įvairius kitus išsireiškimus, simboliką, ženklų reikšmes, papročius, ritualus, maisto tradicijas. Iš tokios gausos svetimai tautai būdingų požymių, ne visi jų yra suprantami kitų tautų atstovams. Turint omeny, kad kuo toliau nutolusi ir mažiau pažįstama kultūra, tuo jos specifiniai bruožai gali būti mažiau suprantami, apklausos metu buvo paprašyta juos paaiškinti 5 lietuvių kilmės ir šiai kultūrai atstovaujantys respondentai. Apklausos rezultatai parodė, jog galutinio supratimo susidarymui įtakos turi respondentų išsilavinimas ir plati pasaulėžiūra, tačiau daugelis indiškiosios kultūros reiškinių, kurie iki tol nebuvo girdėti, respondentams liko iki galo nesuprasti. Visi vieningai sutarė, jog nežinomų, tačiau pasakojimo kontekste minimų kultūrinių išsireiškimų prasmę galima didžiąja dalimi suprasti. Tačiau kartu toks supratimas lieka subjektyvus ir kiekvieno respondento susikurtas skirtingai. Dažniausiai tokiais atvejais jis susikuriamas *konteksto, spėliojimo ir patirties* pagrindu. Tyrimo išvadose galima teigti, kad daug labiau šių reiškinių reikšmei suprasti būtų padėjęs kultūros pažinimas iš vidaus, nes tekstinė informacija nepažįstant kultūros vis tik nėra pajėgi perduoti pilno kultūrinio pojūčio.

Siekiant geresnio Indijos tautos specifinių sąvokų perdavimo kitoms tautoms ir tikslesnio suvokimo rezultato, buvo pasitelkti vertėjų interviu klausimų atsakymai. Interviu metu vertėjų nagrinėjami tie patys indų kultūriniai bruožai buvo geriau suprasti, nes respondentų. Manoma, tai lėmė vertimo darbo praktikavimas. Dalis šių išsireiškimų liko nesuprantama ir jiems. Tačiau vertėjų nuomonė ir rekomendacija buvo verstiniam tekste bet kuriuo atveju išlaikyti šias sąvokas autentiškame pavidale, nes taip išlaikytas kultūros visumos pajautimas. Tam, kad bent kiek paaiškėtų jų prasmė, reikia labiau kreipti dėmesį į teksto visumą, jo kontekstą, taip pat nerekomenduotinas vertime jų prasmės papildomas aiškinimas, nes jis taip pat gali suardyti teksto vientisumą ir jį apsunkinti. Itin reikšmingiems kultūriniais pavyzdžiams aiškinti galimos išnašos puslapio apačioje.

Tyrimas parodė, jog labiausiai nesuprantami svetimos kultūros tekste yra pavadinimai, gali būti maisto, vietovių, taip pat ženklai ir simboliai, jei jų neaiškina kontekstas. Nustatyta, kad galutinį vaizdą reiškinių, apie kurios anksčiau skaitytojas niekada nebuvo girdėjęs, jis susikuria subjektyviai, remdamasis savo patirtimi ir spėliodamas, vaizduotės pagalba konstruodamas galutinį reiškinio modelį. Nesuprantamų ženklų ar posakių tekste keitimas, papildomas išplėstinis aiškinimas atliekant vertimą nerekomenduojamas. Norint pajusti svetimų tartų literatūros kultūrinį savitumą ir atspalvį, visus šiuos specifinius reiškinius derėtų palikti vertime autentiškus, remiantis

tu, kad ir jų vertimas, kuris gali dar labiau didinti kultūrinę nesusikalbėjimo paklaidą, neperneš adekvačios prasmės. Taigi dėl egzistuojančių kultūrinių skirtumų ir savitumo, išverstas tekstas niekada nebus tiksliai ir pilnai suprastas kitų tautų atstovams. Tačiau perskaitytos grožinės literatūros dėka susikurtas kiekvieno skaitytojo vaizdas rodo, kad kultūros perdavimas vyksta ir ir didesnis ar mažesnis kultūrinis pažinimas yra įmanomas.

IŠVADOS

Dėl padidėjusio poreikio, plečiantis tarpkultūrinės komunikacijos mastams, geriau pažinti kitas kultūras, padidėjo ir užsienio literatūros skaitomumas. Tame tarpe grožinė literatūra išsiskyrė kaip galinti plačiausiai apimti ir įvairiais aspektais perteikti svetimos kultūros bruožus. Pirmajame skyriuje paaiškėjo, kokios svarbios yra kalbų ir kultūrų formavimosi aplinkybės tarpkultūrinio bendravimo kontekstui. Pirmiausia tai lemia kalbos ir kultūros sąveika. Šioje sąveikoje kalba, daugelio minėtų autorių įsitikinimu, yra verbalinė kultūros išraiška. Kalba gali atspindėti tiek bendrus kultūrinius aspektus, tiek kiekvieno žmogaus socialinius, išsilavinimo, net charakterio bruožus. Vadovaujantis šia nuomone, jog kiekvienas žmogus yra visuomenės ir tautos dalis, galima teigti, jog per kiekvieno iš mūsų kalbos ypatybes reiškiasi kultūriniai bruožai, būdingi tiek mums asmeniškai, tiek ir pačiai tautai. Todėl smarkiai geografiškai nutolusių tautų ir menkai pažįstamų kultūrų išskirtinumas mums gali būti svetimi ir nesuprantami. Toks pat procesas vyksta ir užsienio grožinės literatūros tekstuose. Tarpusavyje mažai komunikuojančioms tautoms, jų literatūroje besireiškiantys kultūriniai aspektai sukelia daug neaiškumų svetimų ir formacijos atžvilgiu nepanašių tautų atstovams.

Daugelio nagrinėtų autorių nuomone, vertimas traktuojamas kaip tarpininkas tarp kultūrų, kuris gali palengvinti skirtingų kultūrų tekstinę komunikaciją. Literatūros kūrinuose svarbu yra pernešti pradinio teksto autoriaus išsakytą pagrindę informaciją ir perteikti ją jo autentiškos aplinkos kontekste. To pasekmė, iškelta tobulo vertimo idėja. Nors kai kuriems mokslininkams tai atrodė įgyvendinama realija, darbe išanalizavus pagrindines tendencijas ir kilusias kliūtis, paaiškėjo, kad tobulas vertimas negalimas. Pagrindinė esminė priežastis, jog verstinis tekstas niekada nebus adekvatus originalui. Taigi verstinis tekstas lieka antrinis, tačiau jį gali ypač priartinti pirminio teksto vertei profesionalus vertimas. Paaiškėjo, koks svarbus yra stropus ir detalus vertimo darbas. Taip pat ir vertėjo kompetencija, kurios esminiai principai, vertimo procese nepasiduoti neišverčiamumo prezumpcijai, susigyventi su skaitytojų reiškiamą kritika bei jų keliamu lingvistiniu etnocentrizmu, taip ginant savo gimtąją kalbą nuo svetimybų naudojimo verstiniame tekste. Kitas svarbi vertėjo atsakomybė yra pasirinkti tinkamą vertimo techniką. Apžvelgus istorinę vertimo teorijos raidą, paaiškėjo, kad geriausios ir laiko patikrintos yra dvi vertimo tendencijos: tai pažodinis vertimas ir vertimas stengiantis kaip prioritetą perteikti kuo autentiškesnę pirminio teksto prasmę. Grožinės literatūros vertimuose daugiausiai rekomenduojama naudoti prasmės perteikimo vertimo būdu.

Vis tik atsižvelgiant į kultūrų formavimosi ypatumus ir bandant nepriekaištingai versti svetimų tautų literatūrą, kultūrinis nesusikalbėjimas išlieka minimalus, tačiau nepanaikinamas. Tai lemia

kiekvienos tauros specifiniai, tik jai būdingi kultūriniai elementai, kurie perduodami tekstu negali būti pilnai paaiškinti. Tokiu būdu negalimas ir šios informacijos gavėjo absoliutus supratimas. Grožinė literatūra yra puiki kultūros perdavimo forma iš to požiūrio taško, jog joje leistinas turinio laisvas dėstymas. Tačiau taip pat grožinė literatūra (kartu su poezija) lyginant su kitomis literatūros rūšimis yra labiau linkusi interpretuoti tekstą vertime. Taigi tokios kultūrinės teksto ypatybės, kaip tam tikrai tautai būdingi posakiai, metaforos, idiomos, ženklų ir simbolių visuma gali būti lengvai atspindimi tekste, tačiau sunkiai perteikiami kitoms kultūroms, kurios nesupranta jų reikšmės. Grožinės literatūros žanras šiuo atveju gelbėja dėl ji verčiant neprivalomo pažodinio teksto vertimo. Tačiau darbo eigoje ištyrus įvairių autorių teiginius paaiškėjo, jog vienai kultūrai būdingus posakius ir simbolių visumas vertimo procese keisti kitų kultūrų panašią reikšmę turinčiais posakiais yra tik kraštutinio vertimo variantas. Tokiu atveju, nors išsireiškimai bei idiomos yra nesuprantamos, vis tiek patartina naudoti joms perteikti pažodinį vertimą, pabrėžiant, jog galutinį supratimą bet kuriuo atveju skaitytojas susikurs skirtingą, tačiau pagal savo išsilavinimo lygį, galimas dalykas, artimą originalui. Tokiu būdu nekeičiant specifinių išsireiškimų prasmės yra išsaugomas norimos perteikti kultūros savitumas.

Tyrime tęsiant analizę kaip išsamiai kitų kultūrų atstovai skaitydami verstinį tekstą supranta pirminio teksto atspindimą kultūrą, paaiškėjo, jog daugelis nesuprantamų reiškinių, minimų tekste ir būdingų svetimai kultūrai, taip ir liko iki galo nesuprasti. Pabandžius suvokti jų prasmę, skaitytojai rėmėsi savo patirtimi įgytomis žiniomis apie tyrinėjamą kultūrą ir atskiriems teksto išsireiškimams suprasti naudojo spėliojimo arba lakios vaizduotės principą. Kadangi, kaip jau paaiškėjo, tobulas supratimas neįmanomas, todėl subjektyvumo veiksnys bandant suprasti skirtingos kultūros išreikštus nežinomus aspektus, yra neišvengiamas. Galutinį supratimą susidaro kiekvienas skaitytojas šiek tiek kitokį, nuo tikrojo ir kitokį nuo kitų skaitytojų. Tai vadinama verstinio teksto perteikiamų kultūrinių elementų supratimo paklaida. Į ją įeina visi faktoriai, sukeliantys kultūros problematiką vertime ir dėl kultūrinių skirtumų egzistavimo ši problematika išlieka.

CULTURAL ISSUES IN THE TRANSLATION OF FICTION

(SUMMARY)

Masters thesis

Dovilė Vaišvilaitė

The purpose of this masters' thesis is to analyze the possible issues who appears when translating literature. The goals of this masters' thesis is to clear out if foreigner readers adequate understand the meaning found in the translated text with theat in original fiction novels. Thesis deals with cultural factor in translation who are also undeniable if not so obvious. No communication is possible unless the message transmitted through texts is well understood by the communicants. But this understanding can be achieved only if the information contained in language units is supplemented by background knowledge of facts referred to in the message. People belonging to the same linguistic community are members of a certain type of culture. They share many traditions, habits, ways of doing and saying things. They have much common knowledge about their country, its geography, history, climate, its political, economic, social and cultural institutions, accepted morals, taboos and many other things. All this information is the basis of the communicants presuppositions which enable them to produce and to understand messages in their linguistic form.

The core of the translation theory is the general theory of translation which is concerned with the fundamental aspects of translation inherent in the nature of interlingual communication and therefore common to all translation events, irrespective of what languages are involved or what kind of text and under what circumstances is translated. Basically, replacement of the source text by the target text of the same communicative value is possible because both texts are produced in human speech governed by the same rules and involving the same relationships between language, reality and the human mind. All languages are means of communication, each language is used to externalize and shape human thinking, all language units are meaningful entities related to nonlingualistic realities, all speech units convey information to the communicants. In each language communication is achieved through a complicated interpretation of the speech units by the communications, involving an assessment of the meaning of the language units against the background information derived from the contextual situation, general knowledge, previous experience, various associations and other factors. The general theory of translation deals, so to speak, with translation universais and is the basis for all other theoretical studies in this field, since it describes what translation is and what makes it possible.

To sum up. The linguistic and cultural aspects of translation need not be opposed for they are complementary. Cultural translation problems can usually be reformulated as language problems and incorporated in the original text. However bias between original text and it's translation always exists.

BIBLIOGRAFINIŲ NUORODŲ SĄRAŠAS

1. Beattie, J. *Other Cultures. Aims, Methods and Achievements in Social Anthropology*. London: Routledge and Kegan Paul, 1964.
2. Berman, Antoine. *Toward a Translation Criticism*. USA: Kent State University Press, 2009, p. 31.
3. Boas, F. *Race, Language and Culture* [interaktyvus]. New Youk: The free press, 1940 [žiūrėta 2011 m. balandžio 21 d.]. Prieiga per internetą: http://books.google.com/books?id=fW7JfT8ovaMC&printsec=frontcover&dq=Boas+race&hl=lt&ei=IDPFTe7CMcWhOvPYwaII&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=2&ved=0CC8Q6AEwAQ#v=onepage&q&f=false
4. Boas, F. The Limitations of a Comparative Method of Anthropology [interaktyvus]. In *Anthrobace* [interaktyvus]. P. 271 – 280 [žiūrėta 2011 m. balandžio 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.anthrobace.com/Browse/home/hst/cache/bocomp.html>
5. Bradby, H. Communication, interpretation and translation [interaktyvus]. In Culley, L. and Dyson, S. *Ethnicity and Nursing Practice*. Basingstoke: Palgrave 2001, p. 61 – 63 [žiūrėta 2011 m. balandžio 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1467-9566.00321/pdf>
6. Brown, H. D. *Principles of language learning and teaching*. USA, prentice hall regents, 1994, p. 165 – 179.
7. Cassirer, Ernst. *The Philosophy of the Enlightenment* [interaktyvus]. Princeton Univ. press, 1951, p. 39 – 70 [žiūrėta 2011 m. balandžio 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://plato.stanford.edu/entries/cassirer/>
8. Crystal, David. *Language death and diversity*. Cambridge, 2007, p. 59.
9. Eco, Umberto. *Tobulos kalbos paieškos Europos kultūroje*. Baltos lankos, 2001.
10. Engels, Friedrich. *Darbo vaidmuo beždžionės sužmogėjimo procese*, Vilnius, 1975, 4-asis leid.
11. Gadamer, Hans Georg. In Leonas Petravičius. Vertimo istorija [interaktyvus]. *Lietuvos literatūros vertėjų sąjungos internetinė svetainė* [žiūrėta 2011 m. balandžio 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.llvs.lt/?recensions=263>
12. Geležius, Almantas. Ateitininkijos 100 – mečio minėjimas Alytuje: mintys apie kultūrą. In *Alytaus naujienos* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2011 m. balandžio 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.ana.lt/alytausnaujienos/internetiniai/kaitiniai/?nid=311>

13. Heilbronn, J. Towards a sociology of translation. Book translations as a cultural world system [interaktyvus], *European Journal of Social Theory*, 2, 4, 1999, 429–444 [žiūrėta 2011 m. balandžio 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.sagepub.com/books/Book219292/reviews>
14. In *ELT Journal* Volume, nr. 4 (54), Oxford University Press, spalio, 2000 [žiūrėta 2011 m. balandžio 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://eltj.oxfordjournals.org/content/54/4/328.abstract>
15. Internetinė svetainė *Šventasis raštas lietuviškai*. Pradžios knyga [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 m. balandžio 21 d.]. Prieiga per internetą: http://biblija.lt/index.aspx?cmp=reading&doc=BiblijaRKK1998_Pr_11,1-9
16. Jakobson, R. On Linguistic Aspects of translation [interaktyvus]. In R.A. Brower ed. *On Translation*. New York, 1966, p. 221 – 234 [žiūrėta 2011 m. balandžio 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.ut.ee/SOSE/sss/pdf/torop302.pdf>
17. Jiang, Wenying. *The relationship between culture and language* [interaktyvus].
18. Kišonaitė, Edita. Kalbos įtaka žmogaus sugebėjimui suvokti pasaulį [interaktyvus]. Vilnius, 2003 [žiūrėta 2011 m. balandžio 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.mruni.eu/~akiskis/geriausi/Kalbos-itaka-pasaulio-suvokimui.doc>
19. Komissarov, Vilen. *Kalba ir kultūra vertime: konkurentai ar kolaborantai*. Paris, 1991, p. 33 – 47.
20. Komissarov, Vilen. Training Professional Translators: The Role of Translation Theory [interaktyvus]. Viena, 1985, p. 81 – 89 [žiūrėta 2011 m. balandžio 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.stjerome.co.uk/books/b/129/>
21. Kompiuterinis tarptautinių žodžių žodynas *Interleksis*, Vilnius, 2003.
22. Lewis, Richard D. *Kultūrų sandūra*. Vilnius, Alma Littera, 2002.
23. Mantrimas, Danielius. *Gestų kalba: trumpa apybraiža*. Vilnius: Jandrija, 1999 – p. 9.
24. Mažiulis, Vytautas. *Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai: Deklinacija*. 1970.
25. Mažiulis, Vytautas. *Pasaulio tautų kalbos*. Vilnius, 2001, 2-asis leid.
26. Miller, J. *Many Voices. Bilingualism, Culture and Education*. London: Routledge and Kegan Paul, 1983.
27. Nabokov, Vladimir. Interview. In *New Your Times* [interaktyvus]. 1965, nr. 5 [žiūrėta 2011 m. balandžio 21 d.]. Prieiga per internetą: http://lib.ru/NABOKOW/Inter05.txt_with-big-pictures.html
28. Nida, Eugene, Charles Taber. *The theory and practice of translation*. USA: Brill Academic Pub, 1982.

29. Petravičius, Leonas. Vertimo istorija [interaktyvus]. In *Lietuvos literatūros vertėjų sąjungos internetinė svetainė* [žiūrėta 2011 m. balandžio 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.llvs.lt/?recensions=263>
30. Pruskus, Valdas. *Sociologija – teorija ir praktika*, Vilnius, 2003.
31. Ricoeur, Paul. *Apie vertimą*. Vilnius: Aidai, 2010, p. 9 – 32.
32. Rosenzweig, Franz, Jehuda Halevi. *Translating, Translations, and Translators* [interaktyvus]. USA: McGill Queens Univ. press, 1995, p. 67 – 73 [žiūrėta 2011 m. balandžio 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=84368164>
33. Schleiermacher, Friedrich. *Lecture on Philosophical Ethics* [interaktyvus]. Cambridge Univ. press. 2002 [žiūrėta 2011 balandžio 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.cambridge.org/aus/catalogue/catalogue.asp?isbn=9780521007672>
34. Schopenhauer, Arthur. In Leonas Petravičius. Vertimo istorija [interaktyvus]. *Lietuvos literatūros vertėjų sąjungos internetinė svetainė* [žiūrėta 2011 m. balandžio 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.llvs.lt/?recensions=263>
35. Sidhva, Bapsi. *Water*. India, Penguin Viking, 2006.
36. Stevens, Nathan. Cultural Evolution. In *Anthropology* [interaktyvus]. Univ. of California, 1998, nr. 5 (198) [žiūrėta 2001 m. balandžio 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://anthropology.ucdavis.edu/people/nathan-stevens>
37. Tarptautinių žodžių žodynas, Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.
38. Tylor, Edward. *Primitive Culture* [interaktyvus]. New York: J.P. Putnam's Sons, 1920, 2-asis leid. [žiūrėta 2011 m. balandžio 21 d.], p. 37. Prieiga per internetą: <http://www.scribd.com/doc/25176004/Primitive-Culture-Tylor-Edward-Burnett-vol-1>
39. Trudgill, P. *Sociolinguistics: an Introduction to Language and Society*. London: Penguin, 1995, p. 71.
40. V. Kavolis. *Kultūros dirbtuvė*. Vilnius: Baltos lankos, 1996.
41. Vander Zanden, James. Sociology: the Core. McGraw-hill Companies, 1998. In Rima Varkojytė, Toma Žilytė. *Kalba ir kultūra*, Vilnius, 2009.
42. Whorf, Benjamin Lee. *Language, thought, and reality: selected writings / of Benjamin Lee Whorf*. John B. Carroll (sud.), 1956 p. 5 – 20.
43. Wieland, Christoph Martin - Ciceronis *Epistolae Ad Atticum*; Letters of Ciceron [interaktyvus]. 1979 [žiūrėta 2011 m. balandžio 21 d.]. Prieiga per internetą: http://www.novelguide.com/a/discover/ewb_16/ewb_16_06855.html

PRIEDAS NR. 1

Apklausos ir interviu klausimai

Pagrindinė kūrinio problema

Tapti našle Indijoje tolygu prakeiksmui.

Vardai, pavadinimai

Chuyia, Narayan, Kalyani, Shakuntala,

Gulabi, Madhumati,

Mohandas Gandhi, Raja Ramohan Roy,

Chant jai shree Krishna, Shiva, Druga, Sati.

Posakiai, religiniai teiginiai, metaforos

Toks Indijos našlių likimas, kurio problematika vaizduojama analizuojamos knygos siužete, yra nustatytas indų šventųjų raštų prieš du tūkstančius metų. Jie teigia, jog moteris likusi našle turi tris pasirinkimus:

- 7) *jos gali būti sudegintos kartu su savo mirusiu vyru,*
- 8) *gyventi atsiribojus našlių namuose,*
- 9) *šeimai pritarus ištekti už savo vyro jaunesniojo brolio.*

Kiti indų religiniai priesakai, minimi knygoje, skelbia, jog *našlė turi išlikti santūri ir skaisti, gedinti iki mirties. Dorybinga žmona, kuri išlieka skaisti po to, kai jos vyras miršta, keliauja į dangų. Našlė, kuri yra neištikima savo mirusiam vyrui, atgimsta šakalo iščiose.*

Indai pagal tradiciją tiki, jog *moteris yra dalis savo vyro, kol jis gyvas. Kai vyras miršta, miršta ir dalis moters. Pusiau gyva moteris negali jausti skausmo, todėl gyvenimas našlių namuose jai nėra kančia, o blogos savo karmos išvalymo galimybė ir pasiruošimo kitam, sėkmingesniai gyvenimui.*

Knygoje naudojamos metaforos:

- 1) *išmok gyventi kaip lotosas, nepalietas purvino vandens, kuriame jis auga.*
- 2) *Kadamba gėlės žiedas. Upės krantuose, kur ši gėlė auga, ji taip stipriai kvepia, kad žmonės alpsta jos akivaizdoje.*
- 3) *našlių, bulių, slidžių laiptų ir šventų vyrų, - venk jų ir išsilaisvinimas tavęs laukia.*
- 4) *blogiausias ženklas per vestuves, jei nuotaką paliečia našlės šešėlis.*

Ženkla ir simboliai

Angliškas laikrodis - viskas ėjo sklandžiai kaip angliškas laikrodis,

Angliški cigarai,

Ciberžolė,

Gandhi,

Vyro dėmesys našlei.

Papročiai ir ritualai

Šventojo Gango upės vandens garbinimas.

Didžiausia palaima laikomas sudeginimas Varanasyje po mirties ir pelenų išbarstymas į Gango upės vandenį.

Moterų, patekusių į našlių namus, plaukų nukirpimas, spalvotų rūbų uždraudimas, miegojimas ant kilimėlių, asmeninių daiktų neturėjimas.

Maisto tradicija

- 1) *baltosios slyvos rasgulla,*
- 2) *karštas, sultingas Gulab jamuns,*
- 3) *Besan Laddu,*
- 4) *Kešjų riešutų saldėsis.*